

**UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO
PRAHA**

bakalářské kombinované studium
2009 – 2012

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Lucie Kačírková

Rodinná výchova jako základ pro utváření lidské osobnosti

Praha 2012

Vedoucí bakalářské práce:

PaedDr. Vladislava Kohoutová

JAN AMOS KOMENSKÝ UNIVERSITY PRAGUE

Bachelor Combined (Part time) Studies
2009 - 2012

BACHELOR THESIS

Lucie Kačírková

The family education as a basic for the formation of human
personality

Prague 2012

The Bachelor Thesis Work Supervisor:

PaedDr. Vladislava Kohoutová

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená bakalářská práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne 19.3.2012

Lucie Kačírková

Poděkování

Chtěla bych poděkovat PaedDr. Vladislavě Kohoutové za odborné vedení,
za pomoc a rady při zpracování této práce.

Anotace

Tato bakalářská práce vystihuje význam rodinné výchovy v dnešní době na rozvoj osobnosti. Celkově je práce zaměřena na problematiku rodiny a rodinného prostředí. Zároveň je sledován vliv výchovy na dítě, a to jak v úplné, tak i neúplné rodině. Jsou rozebrány metody, cíle i hodnoty důležité pro výchovu. Částečně se práce zabývá i historií rodiny pro pochopení změn ve vývoji výchovy v rodině.

Klíčové pojmy

rodina

rodinná výchova

rodinné prostředí

dítě

rodinný život

funkce rodiny

rozvod

odměna

trest

Annotation

This thesis describes the importance of parenting in today's on the development of personality. Overall, the work is focused on the issues of family and family environment. At the same time the work monitors the influence of education on the child, and both complete and incomplete family. They discussed methods, goals and values important for education. In part, it deals with family history for understanding changes in the development of education in the family.

Key words

family

family education

family environment

child

family life

the family

divorce

reward

punishment

OBSAH

ÚVOD	8
1. POJEM RODINA	10
1.1 Charakteristika rodiny	10
1.2 Základní funkce rodiny	13
1.3 Poruchy funkcí rodiny	15
1.4 Formy a typy rodin	17
2. FUNKCE RODINY V HISTORICKÝCH PROMĚNÁCH	22
2.1 Pravěk	22
2.2 Starověk	23
3. CHARAKTERISTICKÉ RYSY DNEŠNÍ RODINY	26
3.1 Přejchod od tradiční rodiny v procesu modernizace	26
3.2 Současná rodina	29
3.3 Manželství, rodičovství	31
3.4 Role matky, otce	33
4. VÝCHOVNÉ FUNKCE RODINY V DNEŠNÍ – RODINA ÚPLNÁ A NEÚPLNÁ	36
4.1 Výchovné funkce rodiny v dnešní době	36
4.2 Rodina úplná, neúplná	42
5. HODNOTY RODINNÉHO PROSTŘEDÍ PRO DNEŠNÍ DÍTĚ	46
5.1 Vývoj osobnosti	46
5.2 Hodnotová orientace	50
6. VÝCHOVA K RODINNÉMU ŽIVOTU	52
6.1 Výchovné styly	52
6.2 Výchovné prostředky	57
7. FORMY A METODY RODINNÉ VÝCHOVY DOMA(RODINNÁ VÝCHOVA) I VE ŠKOLE (VÝCHOVA K RODINNÉMU ŽIVOTU)	60
8. PROBLÉMY DNEŠNÍ RODINY – DOPADY NA RODIČE I DĚTI	66
ZÁVĚR	69

ÚVOD

„Jedním ze základních předpokladů zdravého duševního vývoje dítěte je, aby vyrůstalo v prostředí citově vřelém a stálém. Na první pohled se to zdá být docela samozřejmé a snadno dosažitelné. Ale přece jen je třeba se nad tím zamyslet a někdy i napnout hodně sil, abychom tyto dvě podmínky splnili. Ta první požaduje, aby rodiče měli své děti rádi. Ta druhá požaduje, aby se měli rádi navzájem. Aby dovedli vytvořit společenství, které bude trvat po celý jejich život a ve kterém bude všem dobře. Všichni členové rodiny tu najdou přístav jistoty, odkud i děti se budou vydávat na dobrodružné výpravy za poznáním světa, ale kam se také budou vždy rády vracet. Už to, že se nám dítě narodilo, je vlastně velký zázrak života.“ (Matějček, 1992, s. 17)

Cílem této bakalářské práce je teoreticky postihnout význam rodinné výchovy v dnešní době. Rodina má rozhodující význam pro rozvoj osobnosti. Dítě si osvojuje návyky, dovednosti, základní vzorce chování a do značné míry si vytváří obraz světa, který mu rodina svým postojem naskýtá. Zároveň by rodina měla být schopna uspokojit základní potřeby dítěte. V určitých obdobích života dítěte se i rodinné prostředí stává důležitou podmínkou pro rodinnou výchovu.

Bakalářská práce teoreticky analyzuje vliv rodinného prostředí na výchovu dítěte. Práce je rozdělena do kapitol. V jedné kapitole je charakterizována rodina a její znaky, v dalších kapitolách jsou rozebrány funkce rodiny, její historie, typy a rysy dnešní rodiny.

Dalším důležitým tématem bakalářské práce je charakteristika výchovy, výchovné funkce v úplné či neúplné rodině, výchovné prostředky a charakteristik cílů i metod. K pojmu výchova je důležité rozebrání pojmu osobnost, protože výchovný proces působí právě na její formování.

Celkově je práce zaměřena na problematiku rodiny, přičemž je sledován její vliv na výchovu dítěte a to jak v úplné rodině, tak i neúplné. Stručně jsou rozebrány i problémy dnešní rodiny a dopady na rodiče i děti.

V poslední době se začíná mluvit o „krizi rodiny“ a to hlavně v souvislosti se snižující se stabilitou současné rodiny, poklesem porodnosti či nárůstem nesezdaného soužití. Příčiny lze hledat například v emancipaci žen, v rodinné politice, ekonomické situaci či v samotné společnosti, která klade velký důraz na vlastní individualitu.

1. POJEM RODINA

1.1 Charakteristika rodiny

Rodina je základní buňkou společnosti a plní nejvýznamnější úlohu ve vývoji a výchově dítěte. Je prvním prostředím, se kterým přichází dítě do styku a tím se stává nejdůležitějším a nejvlivnějším socializačním faktorem.

Podle Satirové (1994) lze rodinu považovat za institucionalizovaný sociální útvar nejméně tří osob, mezi nimiž existují manželské, rodičovské nebo příbuzenské vztahy. Dále uvádí, že základem rodiny je diadický pár, tj. muž a žena. Jejich soužití je postaveno na partnerství trvalejšího rázu a existencí nejméně jednoho dítěte.

Matoušek (1999) vidí smysl rodiny v reprodukci. Podle něj rodina usnadňuje péči o děti a jejich výchovu. Rodina je nejen důležitá pro udržení lidstva, je také jednotkou společnosti.

Rodina nejen zabezpečuje své členy hmotně, pečuje o zdraví, výživu a kulturní návyky, ale zároveň vytváří specifické socializační a výchovné prostředí pro děti, předává jim kulturní dědictví, vštěpuje jim morální postoje. Tím je ovlivňuje, usměrňuje, chrání a podporuje. Vzhledem ke společnosti plní rodina funkci reprodukční, a to zejména biologickou a kulturní.

„V běžném povědomí dnešního člověka vystupuje rodina jako společně žijící skupina lidí spojená pokrevními svazky a úzkými citovými vazbami. Rodina se však v průběhu dějin vyvíjela a s ní se měnilo i postavení jejich jednotlivých členů.“ (Kraus, Poláčková, 2001, s.78)

Pokud se má dítě vyvíjet po duševní a charakterové stránce v osobnost zdravou a společnosti užitečnou, potřebuje vyrůstat v prostředí stálém a citově příznivém. Zdravá rodina poskytuje dítěti pocit bezpečí, otevřenou komunikaci. Má zásadní vliv nejen na rozvoj dítěte, ale i na jeho hodnotovou orientaci, myšlení, chování, sociální vztahy, pracovní návyky. Rodiče jsou

prvními a klíčovými osobami ovlivňujícími vývoj a kvalitu osobních, mravních a charakterových vlastností jejich dítěte. Díky rodině má dítě možnost uvědomovat si své postavení a možnosti uplatnění ve společnosti. Pokud rodina správným způsobem naplňuje svoje funkce, přispívá tím k harmonickému rozvoji nejen dítěte a dalších členů rodiny, ale i celé společnosti. (Matoušek, 1993)

„Rodina má rozhodující vliv na celkový rozvoj osobnosti dítěte jak v oblasti duševní, tak v oblasti sociální a tělesné. Rodinou v nejširším slova smyslu přicházejí k dítěti téměř všechny podněty zvenčí. V ní a její pomoci se uskutečňuje společenská adaptace dítěte, jeho začleňování do společnosti.“ (Matějček, 1994, s.61)

Rodina zdaleka není jedinou institucí, která má pečovat o ochranu, výchovu a vzdělávání. Svoji roli zastupuje i škola, přátelé, kamarádi, zaměstnání apod. Přesto má rodina jedinečné a výsadní postavení v několika směrech. Především je to v možnosti ovlivňovat vývoj dítěte v jeho nejcitlivějších fázích. Nejpřirozenějším způsobem a zároveň nejvydatněji může uspokojovat základní psychické potřeby dítěte a zároveň je modelem mezilidských vztahů, které si dítě ponese dál do života. Nejvýznamnější potřebou pro dítě je potřeba životní jistoty.

Je zřejmé, že rodina má zásadní vliv na jedince. V zájmu odborníků je především vztah rodiny a vývoj dítěte. Ovšem jejich pohledy na rodinu se často liší. V právnické literatuře se rodina nedefinuje, ale určuje, že rodina je základní článek společnosti. Sociologové preferují pojem malá sociální skupina nebo sociální instituce. Sociální psychologové dávají přednost pojmu primární skupina, pedagogové zdůrazňují výchovně-socializační funkci rodiny a ekonomové považují rodinu za výrobní nebo spotřební jednotku. Lze tedy vymezit rodinu jako takový systémový celek, který je schopen reprodukce svých základních podmínek. (Kraus, Poláčková, 2001)

„Rodinu lze tedy definovat jako:

- a) *Dynamický systém, který reprodukuje svoje základní podmínky především a hlavně tím, že původní předpoklad svého vzniku (narození dítěte) mění na svůj výsledek, který se stává potenciálním východiskem vzniku dalšího, nového systému (nové rodiny)*
- b) *Společenský subsystém, který zabezpečuje primárně individuální a celospolečenské zájmy a potřeby. Překonávání a neustálá reprodukce rozporů mezi individuálním a společenským určuje postavení rodiny v systému společenských vztahů. Rodina má sice vlastní zdroje pohybu, ale jejich kvalita je stále více závislá na složitějších a řádově vyšších strukturách*
- c) *Strukturovaný celek (systém), jehož smyslem, účelem a náplní je utvářet relativně bezpečný, stabilní prostor a prostředí pro sdílení, reprodukci a produkci života lidí.*“(Kraus, Poláčková, 2001, s.78)

Velký sociologický slovník (in Havlík, Kořa, 2007, str. 67) popisuje rodinu jako: *„nej důležitější společenskou skupinu a instituci, která je základním článkem sociální struktury i základní ekonomickou jednotkou, jejímiž hlavními funkcemi je reprodukce trvání biologického druhu a výchova, respektive socializace potomstva, ale i přenos kulturních vzorů a zachování kulturního vývoje.“*

Je velice obtížné nalézt definici rodiny. V nejširším pojetí lze rodinu chápat jako minimálně dvougenerační soužití dětí a rodičů, vykazující pevné mezigenerační vazby a s trvalým charakterem. Jde vlastně o společenskou skupinu, která se v podstatě vyskytuje ve všech kulturách. Obvykle se vyskytuje jako skupina malá, primární či neformální, jejíž členové přijímají za své její hodnoty a normy. V podstatě je každá rodina jedinečná, vytvářející si svou atmosféru, která ji odlišuje od jiných rodin. Obvykle v ní převažuje společné plánování budoucnosti, společné zájmy, vzájemná spolupráce a pomoc a neméně důležité jsou důvěrné a bezprostřední kontakty. Současným proměnám rodiny nejlépe odpovídá definice od Kramera (1980 in Sobotková, 2001, s. 22), která vymezuje rodinu jako: *„skupinu lidí se společnou historií,*

současnou realitou i budoucím očekáváním vzájemně propojených transakčních vztahů. “

1.2 Základní funkce rodiny

Hlavní funkce rodiny spočívá především v uspokojování potřeb a zájmů členů rodiny v souladu celé společnosti. V rodinném životě probíhá socializace mladé generace nejpřirozenějším způsobem, pokud plní rodina své funkce dobře. Zároveň i dospělý členové rodiny zde nacházejí optimální zázemí pro celý svůj život. V různých obdobích společenského vývoje vystupují některé funkce výrazněji.

„Funkce rodiny se vyvíjí v souvislosti se společenskými změnami a proměnou kulturních faktorů, které ovlivňují postavení rodiny ve společnosti i vztahy uvnitř rodiny. Jsou většinou chápány jako úkoly, které rodina plní jednak vůči sobě samé, jednak vůči společnosti. Za základní funkce jsou považovány: hospodářská, biologicko-populační, výchovná, funkce odpočinku a obnovování tělesných i duševních sil.“ (Střelec, 1992, s. 76)

V souhrnu rodina zabezpečuje své členy hmotně, pečuje o zdraví, výživu a kulturní návyky, vytváří specifické socializační a výchovné prostředí pro děti, předává jim kulturní dědictví, vštěpuje morální hodnoty. A dále své členy chrání, podporuje, ovlivňuje a usměrňuje.

„Protože se rodina pohybuje v určitém společenském prostoru, nezůstávají její funkce v průběhu dějinného vývoje strnulé a neměnné. Jejich obsah se proměňuje, některé funkce ztrácejí svůj původní význam, přetvářejí se, mizí, zužují se či naopak rozšiřují.“ (Kraus, Poláčková, 2001, s. 78)

V literatuře jsou zmiňovány čtyři základní funkce rodiny:

- 1) Funkce biologicko- reprodukční – pro existenci rodiny je jedním z nejobvyklejších a nejpříjemnějších důvodů pro její existenci. Vlivem rozvoje genetiky a technického rozvoje v oblasti medicíny vůbec rodina

ztrácí svou nezastupitelnou úlohu v procesu reprodukce. Rodina jako mezistruktura mezi společností a jedincem ztrácí na významu, neboť společnost je schopná pečovat o jednotlivce přímo a poskytnout širokou škálu možností soužití a reprodukčního procesu.

Tato funkce by měla zabezpečovat udržení života na zemi. Je důležitá nejen pro rodinu jako takovou, ale i pro společnost obecně, která potřebuje rozrůstající se reprodukční základnu. Nejde jen o to dítě počít a porodit, ale jde o následné zabezpečení jeho potřeb a podmínek pro dobrý vývoj jeho osobnosti.

- 2) Funkce ekonomicko-zabezpečovací – v minulosti byla důležitá její výrobní složka, v současnosti se rodina stala spotřební jednotkou zcela závislou na výrobní činnosti společnosti. Rodiče mají odpovědnost za hmotnou péči o své děti. Se zvyšováním životní úrovně rodiny i společnosti se tato péče stupňuje. Potřebným a sociálně slabým rodinám pomáhá stát a to dávkami státní sociální podpory, např. přídavek na dítě, rodičovská dovolená, mateřská dovolená, daňové úlevy atd.
- 3) Funkce socializačně-výchovná – rodina zajišťuje dítěti základní orientaci v okolním světě a poskytuje mu vše potřebné pro zařazení do společnosti. V rodinné interakci neprobíhá pouze výchova dětí, ale formuje i ostatní členy rodiny a to dlouhodobě. Tato funkce je velmi významná a je jen velmi obtížně nahraditelná. V minulosti se prosazoval názor, že bude nahraditelná vlivem kolektivu, působením výchovných institucí, růstem významu skupiny vrstevníků. Rodina však tvoří zcela jedinečné prostředí pro formování postojů ke světu, blízkému okolí a sobě samému.
- 4) Funkce emocionální – rodina je v této oblasti jedinečná a nezastupitelná, ale nejvíce zraňující. Rodina poskytuje všem svým členům uspokojení řady potřeb, a to potřeby podpory, pomoci a přijetí, potřeby společných rituálů, společných plánů apod. Tato funkce zajišťuje citové zázemí pro své členy a nemůže být nahrazena jinou institucí. Emocionální funkci v rodině může zastávat pouze jedinec (rodič), který je dostatečně nejen zralý, ale i zodpovědný a dokáže

vytvořit trvalé citové zázemí pro všechny členy rodiny. (Kraus, Poláčková, 2001)

Za zásadní funkci pro zdravý vývoj osobnosti se považuje právě funkce citová neboli emocionální, která svým členům zajišťuje citové zázemí a nelze ji nahradit žádnou jinou institucí. *„Emocionální funkci v rodině dokáže plně zastávat pouze jedinec (rodič), který je dostatečně zralý, zodpovědný a dokáže vytvořit trvalé citové zázemí pro všechny její ostatní členy.“* (Maříková, 2000, s. 34)

1.3 Poruchy funkcí rodiny

„Poruchou rodiny se rozumí taková situace, kdy rodina v různé míře neplní základní požadavky a úkoly dané společenskou normou. Jinak řečeno, jde o selhání některého člena rodiny nebo členů rodiny, jež se projevuje v nedostatečném plnění některých nebo všech základních rodinných funkcí.“ (Dunovský a kol, 1995, s. 51)

Charakteristika poruch funkcí rodiny bere v úvahu různé aspekty, které se mohou týkat jedné nebo více funkcí a jsou různého charakteru. Mohou nabývat různé intenzity, mohou být vratné či nevratné.

J. Dunovský se pokusil změřit funkčnost rodiny a na základě zjištěných skutečností stanovil čtyři pásma funkčnosti rodiny. Vypracoval tzv. Dotazník funkčnosti rodiny (DFR), ve kterém použil hodnocení osmi kritérií, jako je stabilita rodiny, složení rodiny, ekonomická situace, osobnost rodičů, dítěte, sourozenců, péče a zájem o dítě:

1. funkční rodina – v běžné populaci je valná většina této rodiny, je zde zajištěn dobrý vývoj dítěte i jeho prospěch

2. problémová rodina – vyskytují se závažnější poruchy některých nebo všech funkcí rodiny, které neohrožují nějak vážněji rodinu či vývoj dítěte. Tyto problémy je rodina schopna sama řešit.

3. dysfunkční rodina – vyskytují se již vážné poruchy některých nebo všech funkcí rodiny, které ohrožují nebo poškozují rodinu a také vývoj a prospěch dítěte. Tyto poruchy již rodina není schopna zvládnout.

4. afunkční rodina – rodina přestává své základní funkce zvládat a tím škodí dítěti nebo ho dokonce ohrožují. Z takovéto rodiny se dítě rodině odebírá.

„Nejčastější a nejvážnější příčiny poruch rodiny jsou v současné době stále více způsobovány rodiči, jejich špatným vzájemným vztahem, osobní nevyzrálostí a neodpovědností k dítěti, nikoli hmotným nedostatkem nebo dokonce bídou, jak tomu bylo dříve. Vážným problémem ve vztahu k dítěti je zvyšující se rozvodovost rodičů. Pocit jistoty a bezpečí, trvalých vzorů a rodinné intimity je tak narušen, nebo dokonce zrušen.“ (Pachl, 1983, s. 33)

Dunovský (1986) uvádí metodologické přístupy v řešení poruch rodiny:

- 1) Etiopatogenetický – popisuje příčiny poruchy, místo a dobu vzniku i její působení
- 2) Symptomatický – hodnotí či definuje stupeň a charakter poruchy, vliv na členy rodiny
- 3) Terapeutický – opatření vedoucí k odstranění nebo překonání poruchy rodiny

Vymezení rodinných funkcí podle Dunovského (1986):

- 1) Porucha biologicko-reprodukční funkce – může se projevit jako bezdětnost nebo neplánované rodičovství, event. velký počet dětí, což vede k neplnění ekonomické a socializační funkce. Děti často bývají překážkou v osobním rozvoji, seberealizaci či kariéře.
- 2) Porucha ekonomicko-zabezpečovací funkce – tato funkce v naší zemi není tolik narušena jako v jiných evropských zemích. Její příčina spočívá v působení patologických jevů (drogová závislost, alkoholismus, delikvence, gamblerství apod.) a narušení osobnosti

rodičů. Mezi další faktor patří nízký příjem rodičů, který je způsoben buď nemocí, ztrátou zaměstnání, ale i nízkým platovým ohodnocením.

„Rodiče se nemohou anebo nechtějí zapojit do výrobního procesu společnosti a tak zabezpečit pro sebe a svou rodinu dostatek prostředků k životu. Zde je nejzřetelněji patrná závislost rodiny a jejího života na společenském systému.“ (Dunovský, 1986, s. 14)

- 3) Porucha emoční funkce – nefunkčnost může být velmi bolestivá a zasáhne celou vnitřní rovnováhu rodiny. Faktorů je velmi mnoho, často se dotýká rozvratu v rodině, rozvodu rodičů, ale i nezájmem rodičů o dítě, nedostatkem času jeden na druhého, týrání, zneužívání apod. Lze mluvit i o neplánovaném rodičovství, přičemž mladé páry nejsou připraveni na výchovu dítěte jak po citové stránce, tak i materiální.
- 4) Porucha socializačně-výchovné funkce – základem je péče a starost o dítě. Vlivem pracovního vytížení rodičů je omezen dohled nad povinnostmi a nedostatečného zájmu o osobnost dítěte a jeho potřeb. Rodiče se často spoléhají na výchovu školskými institucemi a kladou na ně veškerou odpovědnost.

Dunovský (1986) vytvořil tabulku, ve které rozděluje příčiny poruch:

- 1) Rodiče se nemohou starat o dítě (úmrtí, nemoc, nezaměstnanost atd.)
- 2) Rodiče se nedovedou starat o dítě (nezralost, poruchy struktury rodiny atd.)
- 3) Rodiče se nechtějí starat o dítě (psychopatie)

1.4 Formy a typy rodin

„Proces demokracie uvnitř rodiny přispěl ke ztrátě dřívějšího výsadního mocenského postavení muže v rodině. Došlo k postupnému prolínání rodinných rolí a univerzalita pronikla i do vnitřního světa rodiny – muži se začali podílet na péči o děti a domácnost, ženy zase na ekonomickém zajištění rodiny.“ (Možný, 1990, s. 103)

Z pohledu jednotlivce jsou základními typy rodin (Havlík 2002):

- 1) Rodina orientační – jedinec se narodil a vyrůstal se svými rodiči
- 2) Rodina prokreační – jedinec ji založil manželstvím nebo pouze zplozením potomka, což je v současné době časté

Tyto typy rodin vznikaly v odlišných ekonomických podmínkách různých vrstev společnosti. U středních vrstev společnosti byl obvyklý patriarchální model rodiny, jejíž hlavou byl muž, který ji alespoň zdánlivě řídil. Ve městech se jednalo o buržoazní vrstvu, na venkově šlo o bohaté sedláky. Tento model rodiny byl charakteristický tím, že zde žilo pohromadě několik generací, obvykle tři. Bylo zde téměř nemožné, aby si dospělé děti sami vybírali partnera pro manželství. Pokud to porušili, byli vykázáni z domu (rodového statku) a založili si rodinu novou – nukleární. (Havlík, 2002)

„Z hlediska typů můžeme připomenout známé členění na monogamii (muž-žena), polygamii (muž-více žen) a polyandrii (žena-více mužů.)“ (Sekot, 2006 s. 208)

Polygamní rodinou se rozumí rodina, v níž je všem dětem společný jeden rodič. Nebo je to soubor nukleárních rodin, spojených vzájemně manželskými svazky či typ skupinové rodiny, v níž jsou všechny matky a všichni otcové všem dětem společné.

Vágnerová (2005) rodinu rozděluje:

- 1) Úplná rodina
- 2) Neúplná rodina
- 3) Sloučená rodina – vznikají uzavřeným manželstvím dvou lidí, kteří s sebou přináší potomky z předchozích vztahů

V průběhu historie lze zaznamenat odlišné rodinné modely, jež se výrazně lišily pojetím muže a ženy v rodině.

Maříková (2000) popisuje tři druhy typu rodiny:

- a) Tradiční model – muž je výhradním živitelem, žena pečovatelka o rodinu a domácnost. Muž i žena jsou na sobě závislí a své vztahy vnímají jako rovnocenné. Muž je v rodině hlavní autoritou, která má rodinu chránit, zabezpečovat a vést. Žena sama sebe vnímá jako manželku a matku, než jako pracující ženu, stejně ji vnímá i muž.
- b) Moderní model – status muže je odvozován od jeho pozice na trhu práce, ženy jsou spojené s činnostmi v rodině, i když žena pracuje. Muž a žena nejsou rovnocennými partnery, přínos muže je oceňován více než přínos ženy.
- c) Smíšený model – oba partneři pracují, muž není výhradním živitelem rodiny, partneři jsou spoluživitelé.

Veselá (2003) doplňuje ještě přechodný model rodiny, kde žena se vnímá zároveň jako matka i pracující žena. Rodina i zaměstnání jsou pro ženu stejně důležité. Ženy jsou vystaveny v tomto typu nerovnostem, a to jak ve sféře veřejné (nepoměr mezd mužů a žen), tak i soukromé (nepoměr mezi volným časem mužů a žen).

„Model rodiny, tvořené rodiči, jejich dětmi, případně prarodiči, vykazuje neobyčejnou stabilitu ve všech epochách vývoje lidstva a ve všech známých současných společnostech. Prakticky neexistuje žádný typ společnosti, který by se neopíral o rodinu jako svůj základní článek.“ (Matoušek, 1993, s. 9)

Giddens (1999) rozlišuje tyto typy rodin:

- 1) Nukleární rodina – skládá se z manželů a jejich vlastních či adoptivních dětí žijících ve společné domácnosti
- 2) Rozšířená rodina – v jedné domácnosti kromě rodičů a jejich dětí žijí i další příbuzní. Mohou to být prarodiče, sourozenci se svými manželskými partnery, tety, synovci apod. Rodina a manželství je v západním světě spojeno s monogamií (nepřipouští se, aby jeden muž nebo žena měli více manželským partnerů současně.)

„Nukleární rodina je ve většině kultur považována za jedinou legitimní sociální jednotku plodící potomky a jí také připadá hlavní, a často naprostá,

zodpovědnost za výchovu vlastních dětí. Rodina je pro člověka sice zázemím a útočištěm, ale je to také aréna, v níž bojující gladiátoři možná utrpí mnohem bolestivější a nejzhojitelnější rány, než jsou ty, které jim ušetří okolní svět.“ (Murphy, 200č, s. 86)

Možný (1990) ve své publikaci uvádí tři typy rodin, které Frédéric Le Play rozlišil na základě svých monografií:

- 1) Příbuzenská rodina – všichni členové rodiny pracují bez nároku na odměnu ve prospěch rodiny, nemají osobní vlastnictví. Společenství jejich rodiny je tvořeno ze čtyř generací s více nukleárními rodinami. Děti i po sňatku zůstávají pod pravomocí nejstaršího muže (patriarchy). Rodina se řídí tradicemi, její stabilita je velmi vysoká. Poskytuje morální i materiální podporu slabším členům rodiny, ovšem schopný členové se nemohou dále rozvíjet.
- 2) Nestabilní rodina – žijí v ní pouze rodiče a neprovdané děti, kteří hned po sňatku rodinu opouštějí. Tím jim zanikají veškeré povinnosti vůči rodině. V této rodině otcovská autorita mizí. Členové této rodiny nectí ani rodinnou morálku, ani tradice. Nemá dostatečnou stabilitu, ve stáří jsou izolovaní a často umírají opuštěni.
- 3) Rozvětvená rodina – základem této rodiny je rodinný dům, v němž zůstává i po založení své rodiny nejstarší syn. Přebírá odpovědnost za udržení rodinného života a tradic. Tato rodina se skládá například ze ženatého syna s rodinou, z jeho rodičů, svobodní sourozenci, tety, strýce popřípadě služebníků. Jmenní přechází do rukou jediného dědice, který se musí postarat o své rodiče do jejich smrti a své sourozence musí podporovat při vzdělání či je vybavit věnem. Tento nerozdělený majetek je základem dobré morálky, čistoty, pořádku, radosti z rodinného života, starosti o budoucnost.

Geist (1992) uvádí typy rodin rozšířeněji:

- Úplná rodina – otec, matka a minimálně jedno dítě
- Jaderná rodina – převládající v moderní společnosti

- Neúplná rodina – chybí jeden z rodičů
- Rozšířená rodina – ze dvou nebo více jaderných rodin, například přičleňováním manželských rodin sourozenců
- Polygamní rodina – jeden z rodičů je vždy všem dětem společným rodičem
- Skupinová rodina – všechny ženy a muži jsou společnými rodiči
- Monogamická rodina – shodná s jadernou rodinou. Ovdovělá či rozvedená žena s dítětem založí rodinu s dalším partnerem
- Rekonstituovaná rodina – vzniká dalším manželstvím jednoho nebo obou partnerů
- Kmenová rodina – třígenerační rodina, v níž zůstává pouze syn s manželkou a svými dětmi
- Homosexuální rodina – homosexuální partneři adoptují děti

Dále Geist (1992) rozděluje typy rodin z hlediska moci:

- Patriarchální rodina – veškerou moc a autoritu má otec
- Matriarchální rodina – veškerá moc a autorita náleží matce
- Rovnostářská rodina – s rovnými právy a mocí obou rodičů, tzv. demokratická rodina

Konkrétní formy rodiny měly nekonečné množství podob a variant, vzájemně se prolínaly a doplňovaly, přejímaly, měnily se a zanikaly. Byly poznamenány rodovými, kmenovými, individuálními vlivy, časem, místem i tradicemi. Bez ohledu na konkrétně historickou podobu byla rodina vždy základem společnosti.

2. FUNKCE RODINY V HISTORICKÝCH PROMĚNÁCH

„Rodina, jako nejstarší základní společenská skupina či společenství, nejtěsněji spjatá nejrůznějšími vztahy uvnitř i navenek. Funkcemi, činnostmi zabezpečujícími potřeby svých členů a společnosti jako celku, prochází celou svou historií neustálými změnami co do své velikosti, významu i začlenění do společnosti. Adaptuje se přitom na její nejrůznější proměny či vývojové stupně. Přizpůsobujíc se jim, udržuje život člověka prakticky ve všech jeho sférách a cyklech.“ (Dunovský, 1999, s. 91)

2.1 Pravěk

Podle Horské (1990) vznikem prvního lidského druhu začal tvrdý zápas člověka s přírodou, který dodnes neskončil. Během tohoto zápasu, který trval miliony let, se člověk přírodě spíše přizpůsoboval. Postupně ji začal přetvářet. Zdokonaloval se i nástroj komunikace mezi lidmi a měnila se i sama biologická tvářnost člověka. Lidé tvořili lovecké populace s typickým kořistnickým postojem vůči přírodě. Tyto populace byly pevně organizovány rodovými svazky. Při opatřování potravy přešel člověk od sběračství a lovectví k zemědělství. Lidstvo se postupně začalo vymaňovat ze závislosti na přírodě a začalo ji přetvářet ve svůj prospěch. Jedním z důsledků bylo otevření dosud nebývalých možností populačního růstu. *„Na rozdíl od ženy nomádského sběrače či lovce, mohla žena usedlého neolitického zemědělce snáze zvládnout péči o několik malých dětí, které se navíc brzy stávaly výhodnou pracovní silou. Dosavadní, téměř rovnovážný stav mezi úrovní úmrtnosti (mortality) a porodnosti (natality), byl narušen a vznikly předpoklady narůstání dosud nebývalých populačních přebytků, které umožnily i rozsáhlou kolonizaci dosud neobývaných nebo jen řídce zalidněných oblastí.“ (Horská, Kučera, Maur, Stloukal, 1990, s. 12)*

Vzhledem k tomu, že pravěcí lidé po sobě nezanechali žádné písemné památky, nelze najít odpověď na otázku ohledně početnosti pravěkých populací.

Podle Matouška (1993) uspořádání rodiny v době pravěké již mělo podobu rodinného uspořádání. Například klan, který obýval stejné teritorium, měl vnitřní i vnější ekonomické vazby. Toto uspořádání je přibližně totožné principu tradiční rodiny. Lidé žili ve skupinách, které byly pokrevně spřízněné. Už zde měla žena roli matky, muž roli otce.

Základní společenskou jednotkou lidstva byly rody (pokrevně příbuzné osoby), spojené hospodářskými a společenskými rody. Uvnitř těchto rodů vzniká první forma manželství, tzv. skupinové manželství, kde soužití se omezovalo jen na sexuální funkci. Rod dále zajišťoval výchovu dětí, zhotovování oděvů, příprava pokrmů atd. U této formy manželství nebyl znám otec, příbuzenství v rodech bylo pokrevně spřízněno v linii ženské. Jediný jistý vztah byl mezi matkou a dítětem. Vznikají mateřské rody a velkorodiny založené na primátu žen a jde o tzv. matriarchát. (Klabouch, 1962)

2.2 Starověk

„ Antická civilizace byla civilizací otrokářskou a do velké míry civilizací městskou. Tím byla dána v antice i tvářnost rodiny a konkrétní podoba tehdejšího procesu rozmnožování lidského rodu. Podstatné bylo, že množství pracovní síly se v otrokářské společnosti neregulovalo jen přirozeným rozmnožováním, ale také, a vlastně především, válkami a obchodem s otroky. Početná třída otroků byla téměř vyřazena z reprodukčního procesu: její příslušníci mohli zřídka uzavřít sňatek a založit rodinu. Pokud pak přece jen žili v manželství, neměli ani podmínky, ani potřebu přivést na svět početné potomstvo a pečovat o ně.“ (Horská, Kučera, Maur, Stloukal, 1990, s. 38)

Horská a kol (1990) dále uvádí, že Řecká rodina se dost lišila od rodiny ze středověké nebo novověké Evropy. Manželství bylo sice monogamní, ale

rozlučitelné, a to snáze ze strany muže. Chtěla-li se rozvést žena, musela požádat úředníka o posouzení důvodu. Ovšem nevěra muže nebyla brána jako důvod k rozvodu, teprve bití a špatné zacházení bylo uznáno jako platný důvod. Rozvedenými ženami se opovrhovalo.

Podle Horské a kol (1990) se muž neženil z lásky, byl nucen společností. Postavení ženy v rodině bylo podřízené, většinou se zdržovaly doma, vzdělávaly se jen minimálně. Jejich hlavním úkolem byl chod domácnosti, zatímco muž se doma moc nezdržoval. Bezdětným ženatým mužům byl povolen konkubinát k zajištění dědiců. Ve vysoké společnosti velkou úlohu sehrály kurtizány, nevěra byla tolerována, stejně jako homosexualita. Účelem manželství byl především zákonný dědic, který by byl oporou rodičů ve stáří. Velké množství potomků bylo považováno spíše za neštěstí než za požehnání. Proto již v této době byla praktikována prevence početí. Běžné a schvalované byly potraty a odkládání neuživých nebo „přebytečných“ nemluvňat. Řecko bylo nepříznivé vůči růstu obyvatelstva.

„Do vývoje antického Říma výrazně zasahovaly zákonné normy. Augustovy zákony nutily prostřednictvím daní a ztráty dědických nároků všechny dospělé, aby vstupovali do manželství a měli předepsaný minimální počet dětí.“
(Horská, Kučera, Maur, Stloukal, 1990, s. 49)

Dále Horská a kol (1990) uvádí, že ve 4. století císař Konstantin a Valentinián na jedné straně zrušili zákonná opatření postihující neženaté a neprovdané, zároveň pod přísnými tresty zakázali zabití dítěte otcem. Odstranili tak dosavadní moc muže nad životem a smrtí své rodiny. Dochází zde k rozkladu morálky, a to se zásadně projevovalo v manželských vztazích. Ve středověku bylo běžné soužití širších rodin. Kromě rodiny žijí v domácnosti námezdní pracovníci, učni a tovaryši. Velkou rodinu si mohou dovolit pouze majetnější. Chudší venkovské rodiny si mohou pořídit početnější rodinu.

„Pouhý pohled na ráz rodinného života v 18. století na jedné straně a 20. století na straně druhé napoví, že demografické chování za tuto dobu zhruba

dvou set let prodělalo nápadnou proměnu. Oba demografické režimy se dají odlišit podle různé frekvence jednotlivých demografických jevů (narození, sňatek,...)

Další kritérium k odlišení obou systémů reprodukce je záměrná regulace plodnosti, omezování počtu porodu v rodině. Prevence nechtěných porodů je něčím, co odlišuje moderní chování od tradičního. Nelze se však domnívat, že by tradiční společnost kontrolu plodnosti neznala a moderna ji zavedla jako novum.“ (Horský, Seligová, 1997, s.13-15)

3. CHARAKTERISTICKÉ RYSY DNEŠNÍ RODINY

3.1 Přejchod od tradiční rodiny v procesu modernizace

„Rodina je skupina lidí se společnou historií, současnou realitou a budoucím očekáváním vzájemně propojených transakčních vztahů. Členové jsou často (ale ne nutně) vázáni hereditou, legálními manželskými svazky, adopcí nebo společným uspořádáním života v určitém úseku jejich životní cesty. Kdykoli mezi blízkými lidmi existují intenzivní a kontinuální psychologické a emocionální vazby, může být užíván pojem rodina, i když jde o nesezdaný pár, o náhradní rodinu atd.“ (Sobotková, 2001, s. 22)

Zrání moderního věku jakoby podtrhla a sečetla padesátá až osmdesátá léta dvacátého století. Rodina jakoby se pokusila obnovit své centrální postavení ve společnosti i svou tradiční vnitřní harmonii, pevnou hierarchii a funkční uspořádanost, i když v realitě snad nikdy neexistovala. Nastoupila generace mladých lidí, kteří měli mimořádné generační sebevědomí. Tato generace byla odhodlána prosadit svůj systém hodnot, klást společnosti velké otázky, nepřehlížet rozpory, od nichž její rodiče v dobré víře odvraceli tvář. Vládla tehdy skutečně představa o rozkvětu pevné, šťastné dvougenerační rodiny, manželského páru v rodinném domku, s funkčně oddělenými a vzájemně se doplňujícími rolmi muže a ženy a s alespoň třemi dětmi. V realitě je bohužel právě konec tohoto desetiletí, kdy započal trend snižování počtu dětí v rodině a nastalo zvyšování počtu rozvodů.

Západní Evropou a Spojenými státy prošla vlna nepokojů. Pod vlivem marxismu a feminismu byla tradiční rodina označena za ideologický, utlačující koncept, jenž nereprezentuje nic v realitě. Radikální kritika rodiny prokázala, že instituce, která byla považována za nejstabilnější výtvar naší civilizace, se podstatně změnila a dále se mění, a to ve svých nejzákladnějších charakteristikách:

1. V křesťanském kulturním okruhu měla rodina monopol na legitimní sex, který padl. Nejprve se stal legitimním sex předmanželský, poté se začal klást otazník i nad monopolní právo manželského partnera na sex toho druhého.
2. I při této ztrátě se mohla monogamická párová rodina zachovat jako institucionalizovaná legitimizace reprodukčního aktu vlivem nové technologie (zejména hormonální antikoncepce, nitroděložní tělísko, vasektomie atd.). Od počátku sedmdesátých let ve všech společnostech ale prudce stoupá počet nemanželských dětí. Je pak těžké mluvit o legitimitě či nelegitimitě dětí a o monopolu manželství na plození a socializaci dětí.
3. Tradiční rodina ke stabilitě společnosti přispívala i tím, že výběr manželského partnera byl v rukou jejich rodičů. Ti vybírali podle toho, nakolik je budoucí partner vhodný z hlediska zachování společenského postavení rodiny, jejího majetku i kulturního postavení.
4. Křesťanství pojímalo manželství jako nezrušitelné. Za trvalost rodiny ručila náboženská víra. Toto pojetí se zrušilo manželstvím, které bylo uzavřeno jako občanská smlouva, jako právní akt. Tento akt je ovšem vypověditelný kteroukoli ze stran. Garance svazku začala slábnout, začal růst počet rozvodů a opakovaných manželství.
5. Smyslem párové monogamické rodiny byla výchova dětí, kterých se rodilo hodně. Ovšem vlivem antikoncepce porodnost klesala a nejčastějším typem rodiny byla rodina s jedním dítětem, stoupá i podíl bezdětných rodin.
6. Vlivem prohlubující se dělby práce se vyvlastnila rodině řada tradičních funkcí. Došlo k odluce bydliště a pracoviště a rodině se vzdálil zaměstnaný muž. Tím došlo k oslabení produkční funkce rodiny i další její základní funkce. Nastoupili specialisté a formální organizace. Rodině zůstal konzum, citové bezpečí a zábava a stává se z ní útočiště před bezcitným světem.

7. Změnila se povaha práce, která již nevyžaduje fyzickou zdatnost. Ženy hromadně opouštějí domácnost a profesní kariéra se pro ně stává stejně důležitá jako pro muže. Mužské a ženské role dostávají radikálně nový půdorys. (Možný, 1990, s. 19)

Tabulka: (Možný, 1990, s. 23): ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKY TRADIČNÍ, MODERNÍ A POSTMODERNÍ RODINY

	Tradiční	Moderní	Postmoderní
Struktura	široká, vícegenerační	nukleární, manželská	variabilní, individualizovaná
Základní kapitál	ekonomický	ekonomický, sociální, kulturní	sociální, kulturní
Legitimizace	sex, děti	děti	nelegitimizuje
Role	komplementární, hierarchizované	segregované, komplementární	individualizované
Funkce	univerzální	pečovatelské, statusotvorné, citové	citové
Autorita	otec	otec-matka, funkčně segregované	individualizovaná, slabá
Reprezentace diskurzu	náboženský, církevní	občanský	masmediální
Mezigenerační přenos	patrilinéární, autoritativní	demokratický, smíšený	slabý

(Možný, *Moderní rodina*, 1990, s. 23)

3.2 Současná rodina

V evropském měřítku lze současnou rodinu definovat jako párové soužití dvou lidí opačného pohlaví, vychovávající jedno či více dětí. Rodina má svoje pevné místo ve společnosti, přestože se často hovoří o její krizi v dnešní postindustriální společnosti. Přes nejrůznější sociální experimenty se dosud nenašla žádná jiná sociální struktura, která by byla schopna rodinu úspěšně nahradit ve všech jejích funkcích.

Současnou rodinu poznamenala celá řada důležitých momentů a skutečností:

1. Funkce rodiny převzaly jiné sociální instituce. Proto se mluví o možné krizi, přežití či konci.
2. Zakládání rodiny ztrácí ritualizovanou podobu. Vytváření manželství je provázeno značnou volností, legalizace manželství není nutnou podmínkou rodinného života. Zvyšuje se podíl rodin, které jsou založené na soužití partnerů bez uzavření manželství.
3. Snižuje se stabilita rodiny, dochází ke zvýšení počtu rozvodů.
4. Mění se struktura rodiny a to nejen počtem dětí v rodině, ale i omezením vícegeneračního soužití.
5. Nastává rozvoj antikoncepce a plánovaného rodičovství. Postoje k umělému přerušení těhotenství jsou značně liberální, ubývá „nechtěných“ dětí.
6. Prodlužuje se délka života, delší je i doba, po kterou žijí rodiče s dětmi ve společné domácnosti.
7. Změny nastávají i v organizaci rodinného cyklu, přičemž rodiče se stávají osoby ve vyšším věku a děti se rodí i po určité době trvání manželství. Vzhledem ke změnám v důchodové praxi se prarodiče stávají stále starší osoby a jsou často zapojeny do pracovního procesu.
8. Jsou kladeny stále větší nároky na čas rodičů strávený v pracovním procesu a tím se zkracuje čas strávený s dětmi. To se odráží

zejména u rodin s malými a předškolními dětmi. Nastává problém s užíváním médií v současných rodinách.

9. Přibývá dvoukariérových manželství a to růstem vzdělanosti, kvalifikovanosti a zaměstnanosti žen. (Kraus, Poláčková, 2001)

„Spolu s těmito faktory potom působí celá řada dalších, jako například demokratizace a také desintegrace rodinného života, důsledky urbanizace a bytová problematika, otázky proměn životního způsobu a další.“ (Kraus, Poláčková, 2001, s. 83)

Současná rodina je charakteristická větší závislostí na státu, nezávislostí na okruhu příbuzných a manželů. Nukleární rodiny se odpoutávají od závislosti na sousedy, příbuzné i širší společnost, tím se rodina dostává pod větší kontrolu a dohled státu.

Dnešní rodina se neustále vyvíjí a reaguje na změny ve společnosti. Chybí trvalost ve vztahu, jedinec se nerad obětovává pro rodinu. Chce žít ve volnějším svazku, svobodně se rozhodovat a zkusit si žít „nanečisto.“ Tím vzniká velký problém pro rodinu a tím je stabilita. Nejméně stabilní svazky tvoří nesezdané soužití. Dalším velkým problémem je odsouvání rodičovství, dochází ke snižování porodnosti. Vznikají sociálně ekonomické příčiny, které ovlivňují podporu mladých rodin a vystavují je sociální nejistotě, jejímž důsledkem je změna hodnotového žebříčku a odlišný přístup k životnímu rozhodnutí.

Na druhé straně podle řady sociologických průzkumů z posledních let rodina v nových společenských podmínkách neztratila nic na svém významu. *„Stále je u velké části populace pocíťována potřeba bezpečného světa rodiny. Dominantní hodnotou rodiny je citový vztah, rodina je především místem sociálního bezpečí, jehož zdrojem je trvalé soužití dvou osob. Rodina založená na manželství je u nás stále jednoznačně dominantní formou rodinného uspořádání.“* (Kraus, Poláčková, 2001, s. 89)

Podle (Krause, 2008) osobitými znaky současné rodiny je demokratizace, kde muž ztratil přednostní postavení a žena získala práva a povinnosti, které

dříve náležely mužům. Dokonce vztah mezi rodiči a dětmi je více partnerský. Dalším znakem je izolovanost, která je zapříčiněna silícími snahami žit odděleně od starších generací. Typické je i zmenšování rodiny a její zaneprázdněnost, což se projevuje tím, že rodina spolu tráví málo času a příliš spolu nekomunikují. Dalším znakem je kariérovost, kdy rodiče dávají přednost kariéře před rodinou. Klesá sňatečnost a porodnost a velkým trendem se stává i vysoká zaměstnanost matek

3.3 Manželství, rodičovství

Manželská rodina vychází z křesťanské tradice implikující nezrušitelnost převzatého závazku. I přesto, že sekularizovaná společnost ulehčila zúčastněným situaci tím, že legitimizovala pozdější zrušení dosažené dohody, znejasnila se kritéria výběru. Pro páry vyvstala otázka, zda je legitimní řídit se rozumem anebo je to věc srdce? Když zvítězí rozum, ten velí hledět na maximalizaci sexuálního potěšení či ekonomické výhodnosti? „*Je to ovšem rozhodnutí, jež znamená pro oba zúčastněné velkou lidskou investici, její zvažování je složitý a riskantní proces, který zúčastnění vesměs vnímají jako unikátní, jenž je však ve všech společnostech obecně strukturovaný a má systematické rysy.*“ (Možný, 1990, s. 100)

Sociologie rodiny zhruba od počátku třicátých let tyto skutečnosti reflektuje a studuje je jako sňatkový trh. Tento výraz je samozřejmě pouze metaforou, která ovšem poukazuje na skutečnost, že v každé lidské společnosti existuje sociální prostor, v němž dochází k setkávání, zvažování a vytřídování párů, vzájemnému oceňování, které potencionálně směřují k manželství. Každý, kdo má o sňatek zájem, tímto prostorem v určité fázi životního cyklu projde. V tradičních společnostech se někteří na sňatkový trh po čase vracejí, nejčastěji po ovdovění, v moderních společnostech po rozvodu.

„Mladému muži, který odkládá sňatek, přibývá, jak mu přibývá let, každým rokem do množiny potencionálních nevěst nový ročník mladých žen, které dospěly na sňatkový trh. Jeho vlastní hodnota zároveň po určité mez roste, jak

se jeho kariéra mění v příslibu ve skutečnost. Na první pohled se zdá, že tento důsledek platí i pro mladou ženu. Z hlediska její sňatkové strategie je jí to ale málo platné, protože jí s každým dalším rokem z potencionálních ženichů jeden ročník nikoli přibývá, nýbrž ubývá.“ (Možný, 1990, s. 102)

Zároveň v současné době přibývá žen, které na manželském trhu nehledají socioekonomický vzestup. Mají ho založený ve svém vzdělání. Hodnota manželství pro profesně zdatnou ženu klesá, nepotřebuje manželství jako ekonomický zdroj. Statistiky ukazují, že tuto alternativu u nás volí přibližně pětina žen s vysokoškolským vzděláním už zhruba od poloviny šedesátých let.

V rodinném cyklu je nejdůležitější přechod k rodičovství. Je zároveň i nejvýznamnější v našem životě.

„Přechod k mateřství je přechod nerevokovatelný. Dramatické tempo sociálních změn v posledních sto letech vzalo člověku naší civilizace oporu v tradici. Musí se častěji rozhodovat sám a musí činit rozhodnutí i za situace, kdy nemá dost informací pro spolehlivější odhad následků. Nutí ho to riskovat a postupovat metodou pokusu a omylu. Člověku moderní doby se vědomí revokovatelnosti a šance na nový pokus staly druhou přirozeností. Početí dítěte nemá tuto povahu. Na rozdíl od volby školy, profesionální orientace, zaměstnání i manželského partnera, oprava jednou učiněného rozhodnutí tu možná není, dítě se nedá vzít zpět anebo vyměnit za jiné.“ (Možný, 1990, s. 103)

Manželství může zajišťovat větší finanční zajištění a emoční podporu. Pokud se však finance stanou prioritou, emoční stránka může trpět. Manželství také působí odlišně na muže a na ženy. Zatímco jsou ženatí muži v průměru tělesně i duševně zdravější než svobodní muži, vdané ženy jsou méně tělesně i duševně zdravé než ženatí muži, dokonce i než svobodné ženy. Uvádějí i menší spokojenost v manželství, než ženatí muži. Ženy vykonávají více domácích prací, přestože jsou zaměstnané, častěji zůstávají s dětmi doma, a proto mají častěji pocit zmařených ambic, případně i nedostatečné seberealizace. Častěji pečují o děti, obětují svoji kariéru a poskytují partnerovi více podpora než on

jim. Někdy rodičovství pro ně znamená větší změnu ve smyslu poklesu kvality běžného života. Po porodu, během prvního roku, trpí mnohé ženy depresí v důsledku vyčerpání, nedostatku času pro sebe a chybějící emoční a sociální podpory. Naopak muži se cítí vyloučení z péče o děti a hůře snášejí přesměrování pozornosti na potomky.

V západních civilizacích závisí manželské štěstí více na lásce a komunikaci, v jiných kulturách závisí více na ekonomických, společenských a rodinných hodnotách. Velké rozdíly se týkají i v přijetí tradičních rolí, postoji k potomkům, sociálních a ekonomických tlaků, možností podpůrných sociálních sítí apod.

3.4 Role matky, otce

V současné rodině zasahují proměny sociálních rolí rodičů. Dlouhodobý a složitý proces demokracie uvnitř rodiny umožnil ztrátu výsadního mocenského postavení muže v rodině. Žena získala některé povinnosti, ale i práva, která dříve náležela pouze mužům. Také děti se aktivněji a tvořivěji podílejí na rodinném životě.

Dítě tráví většinu času s matkou, což je dáno tím, že práce otce přenáší mimo domácnost. Matka začíná soustřeďovat stále více rozhodnutí do svých rukou, hlídá dítě, trestá a odměňuje jeho chování. Tím dochází k poklesu otcovské autority, jejímu přenosu na ženu a posílení vlivu ženy v domácnosti.

„Pokles autority otce v rodině však neznamená, že by ztratil v rodině na významu. Přítomnost obou vzájemně komplementárních rodičovských rolí je pro děti v rodině nenahraditelná. Otec tím, že většinou pracuje a tráví doma méně času než matka, se pro děti stává představitelem vnějšího světa a vyšších nároků a požadavků, které v tomto světě na dítě čekají. V tomto smyslu spočívá úloha otce v rozšiřování horizontu dítěte a jeho seznamování se světem dospělých. Na druhou stranu také ženy stále více vstupují do pracovního procesu a stávají se tak představitelkami vnějšího mimorodinného světa. Mladí

otcové naopak zasahují stále ve větší míře do výchovy svých dětí a podílejí se na zajištění chodu domácnosti.“ (Kraus, Poláčková, 2001, s. 41)

V současnosti je největším problémem, když se oba rodiče snaží realizovat především ve své profesi. S rostoucí vzdělaností a kvalifikovaností žen přibývá tzv. dvoukariérových manželství.

V pojetí matek, ženské role a mateřství dochází k velkým změnám, které souvisejí se změnou v uspořádání rodiny směrem od tradiční k rodině moderní. Jsou překonány tradiční rodinné stereotypy, ve kterých byl otec živitel a matka pečovatelka.

Motivem dnešních žen je zvládnout současně děti i zaměstnání. Nenachází celkové naplnění ani v zaměstnání, ani v roli matky, nýbrž se snaží dokonale zkombinovat obě. *„Zatímco v tradičních společnostech je mateřství nazíráno jako samozřejmé, celoživotní poslání ženy, jemuž je podřízeno vše ostatní, v soudobé euroamerické kultuře jde jen o určitý interval (etapu), kterou žena věnuje dítěti, a která je přerušena jejím reálným pracovním životem, k němuž se hodlá později vrátit.*“ (Rabušicová, Šeďová, 2004, s. 13)

Důsledkem snahy dnešní matky, která chce zároveň zvládnout zaměstnání a péči o dítě, je velká zátěž a s ní spojený pocit viny, který matky často cítí, protože nemohou být dokonalé ve všech rolích. Mají pocit, že ve své rodičovské roli selhávají a obviňují samy sebe z nedostatečnosti. Tento problém často provází vzdělané ženy, které mají za sebou úspěšnou kariéru a chtějí být úspěšnými matkami.

Podle Rabušicové, Šeďové (2004) se v české společnosti navíc předpokládá, že by správná matka měla naplnit nejen dětské potřeby, ale dokonce se jim podřídit. Očekávají se pravé mateřské city, jako jsou pocity naplnění, uspokojení z času strávené s dítětem nebo pocitem štěstí z mateřství. Ideální matka by měla být nesobecká, přizpůsobivá, jistá, vřelá a citlivá. Není pochyb o tom, jak těžké a náročné je v tomto pohledu obstát.

Z biologického hlediska se otec zúčastňuje vzniku nového člověka, sociální stránka otcovství zahrnuje nejrůznější vztahy morální, právní apod. Podle odborníků, zejména psychologů, se musí otec věnovat dítěti od nejranějšího dětství, pokud se má mezi nimi vytvořit silný citový vztah.

„Po staletích otcovské autority a nepřítomnosti otce se zdá, že se vytváří nový pojem „otcovská láska“, která je jako vejce vejci podobná lásce mateřské. Je pravděpodobné, že tuto novou zkušenost otcovství můžeme v široké míře připsat vlivu žen, které se čím dál víc dožadují dělby práce a povinností, včetně lásky k dětem. A ženy v tomto směru vyvíjejí na muže nátlak. Možná se tak dostává ke slovu ženskost v muži. Od teď budou ženy nutit muže, aby byli dobrými otci, aby se rovnoměrně dělili o radosti a starosti, úzkosti a oběti, které přináší mateřství.“ (Badinter, 1998, s. 245)

4. VÝCHOVNÉ FUNKCE RODINY V DNEŠNÍ DOBĚ - RODINA ÚPLNÁ A NEÚPLNÁ

4.1 Výchovné funkce rodiny v dnešní době

„Výchova je podle Smrčky (1983, s. 7) dílo tvořené současně mnoha staviteli, dobrými i nedobrymi a velmi často nepracujícími ve shodě. Týká se základních lidských otázek, vlastní lidské podstaty. Naplňuje se životní praxí s její nesmírnou situační složitostí. Není věcí ani strohých definic, ani přesných návodů aplikovatelných na všechny děti bez rozdílu. Je to činnost tvůrčí a nikdy neukončená. Mnoho v ní záleží na umění vychovatelů.“

Zkoumáním výchovy a vzdělávání se zabývá vědecká disciplína, kterou je pedagogika. Zkoumá nejen činnost učitele a žáka, vychovatele a vychovávaného, ale snaží se i vysvětlit zákonitosti výchovy a vzdělávání.

V širším pojetí výchova zahrnuje:

- 1) Výchovný proces – rozvoj etických vlastností, formování názorů, postojů, přesvědčení, vůle, citů, charakteru, hodnot, ideálů, rozvoj profesionálního chování, poznávání kulturního a společenského života
- 2) Vzdělávací proces – rozvoj kognitivních funkcí, získávání vědomostí, dovedností, návyků, schopností, pracovních a technologických procesů (Chudý, 2005)

Výchovu lze charakterizovat jako záměrné a cílevědomé působení na jedince či skupinu, za účelem formování osobnosti. Zahrnuje rozvoj duševní včetně citového a smyslového rozvoje a obsahem výchovy je složka tělesná, pracovní, estetická, etická a rozumová.

Výchova je v pedagogickém pojetí hlavní složkou procesu socializace. Průcha (2002) vymezuje výchovu jako činnost, která z generace na generaci zajišťuje předávání „duchovního majetku“ společnosti, kterými je

zprostředkovávání vzorců a norem chování, hygienických návyků, komunikačních rituálů apod., jež se uskutečňuje prostřednictvím rodinné výchovy již od nejranějšího věku dětí.

Havlík, Kořa (2007, s. 20) říká: *„Výchovu můžeme definovat jako specificky lidskou aktivitu, jejíž podstata spočívá v navozování a řízení záměrných změn a procesů v osobnosti jedince. Tím lze výchovu pojímat jako specifický druh socializace, který je vymezen vědomým a řízeným ovlivňováním lidské osobnosti. Tím je výchova odlišena od všech ostatních náhodných vlivů na člověka.*

Podle Pelikána (1995) výchova umožňuje cílevědomým a záměrným vytvářením a ovlivňováním podmínek optimální rozvoj jedince v souladu s jeho individuálními dispozicemi a stimulující jeho vlastní snahu stát se vnitřně integrovanou, autentickou a socializovanou osobností.

Kraus (1998, s. 58) definuje výchovu jako *„uvědomělé a plánovitě organizované a řízené působení na člověka podle předem určených cílů a požadavků na jeho život ve společnosti. Musí potlačovat negativní důsledky dědičnosti, rozvíjet pozitivní důsledky dědičnosti, využívat pozitivních vlivů prostředí, měnit prostředí, působí-li negativně a tím rozšiřovat svůj význam při formování člověka a při urychlování jeho rozvoje.“*

Rodina je v dnešní době narušena z mnoha stran, dostala se do mnoha nesnází. Kliničtí psychologové vědí o dětské duši, která hořkne stálými rozpory rodičů a slábne, pedagogové sledují potřeby, které dětem schází. Přesto zůstává rodina základní sociální skupinou společnosti, v které se dítě učí žít, získávat první životní zkušenosti. Vyrůstá v ní působením vlivů, které jsou rozhodující pro vznik návyků. (Smrčka, 1983)

Podle Matějčka (1994) v normálně fungující rodině s dětmi jde o „interakci“ nebo „integrační model“, což znamená vzájemné předávání podnětů mezi dvěma či více lidmi, vzájemné působení jeden na druhého nebo výměnu akcí a reakcí. Jsou ve vzájemném vztahu, a co udělá jeden, má vliv na druhého. Dále uvádí, že nejde pouze o jednosměrné záměrné a cílevědomé

působení aktivního vychovatele na pasivního vychovávaného (jak se často výchova definuje), ale moudřejší a zkušenější vychovatel je ovlivňován dítětem. Funkce matky, otce či někoho, kdo je angažován na výchově dítěte, je časově neomezena. Matka zůstává matkou i v době, kdy dítě spí, když je ve škole atd. Podstatným činitelem je citová angažovanost, vzájemné předávání citových podnětů a vzájemné citové zaujetí. Jenom tak se dítě může naučit to nejdůležitější.

Celá (2006) popisuje život současné rodiny a specifikuje její znaky:

- 1) Přímé výchovné působení rodičů je nahrazováno výchovou v různých společenských institucích
- 2) Oba rodiče se plně věnují své profesi a péči o dítě přebírá prarodič
- 3) Mezigenerační konflikty mezi dětmi a rodiči, minimální kontakt s prarodiči
- 4) Odklon od tradičních rolí, kde otec je dominantní a matka laskavá
- 5) Zvýšení průměrného věku při uzavírání prvního manželství
- 6) Diferenciace forem soužití manželů a rodin (nevlastní rodiče a děti, neúplné rodiny, svobodné matky s dětmi, bezdětné ženy či páry)
- 7) Snížení porodnosti vlivem materiální nejistoty, velký důraz na materiální hodnoty, upřednostňování jiných hodnot, studium, příprava na povolání, zaměstnanost žen
- 8) Nízká stabilita české rodiny
- 9) Vlivem feministického hnutí stírání mužské a ženské role
- 10) Omezování bezprostředních kontaktů mezi partnery a dětmi díky životnímu způsobu, hodnotám

V oblasti rodinného života je důležité bezděčné výchovné působení jeden na druhého. Děti se učí především tím, co rodiče dělají, a jak se k sobě a k ostatním chovají.

Podle Matějčka (2007) je každé dítě jedinečné, je nutné přistupovat ke každému individuálně, a proto neexistuje přesný návod na výchovu dítěte. Mezi základní předpoklady dobré výchovy v rodině patří úplnost rodiny, dobrý

osobní příklad, správná organizace života v rodině, dostatek lásky, trpělivost a čas, sjednocení požadavků výchovy, vhodné prostředí, přiměřená náročnost v hodnocení dítěte i spolupráce rodičů se školou. Autor považuje za hlavní podmínku i nepsaný požadavek rodinné výchovy upřímnost. Jakákoliv přetvářka znehodnotí či zmaří veškeré výchovné pokusy.

„Rodinná výchova je výchova uskutečňovaná v rodině, obvykle výchova dětí a mladistvých uskutečňovaná jejich rodiči, eventuálně prarodiči. (Průcha a kol., 2009, s. 249). Výchova v rodině by měla být akční a atmosféra v ní by měla mít otevřený charakter pro pocit jistoty a bezpečí. Požadavky na dítě by podle autora měly být generačně i mezigeneračně zcela sjednocené, přiměřené a měly by být podloženy osobní zkušeností. Vychovatel by měl dítě považovat za svého partnera, nejen za objekt výchovy.

Podle Čápa, Mareše (2001) děti nejsou jen pasivními objekty výchovného působení, ale svým reagováním a chováním zpětně ovlivňují chování svých rodičů, jejich názory a postupy ve výchově a tím se stávají aktivními činiteli ve výchově. Předmětem výzkumného zájmu je zjistit, jakým způsobem dokáží děti ovlivnit své rodiče, jejich životní cíle, zájmy, sebehodnocení apod. Novější koncepce klade důraz na aktivitu dítěte i jeho sebevýchovu a chápe výchovu jako vzájemnou interakci mezi vychovávaným a vychovávajícím.

Výchovná funkce se týká všech členů rodiny. Je to proces neustálého přesvědčování, příkladů, varování, působení, odměňování a trestání při výchově jak rodičů, tak dětí a dalších členů širší rodiny, především prarodičů. (Plaňava, 2000)

Podle Maříkové (2000, s. 80) je důležité působení mladší generace na starší, přičemž socializační působení rodiny pro starší generaci je důležitější z důvodu oslabování jejich sociálních vztahů ve společnosti. *„Z hlediska generační struktury rodiny je na prvním místě výchova dětí vzhledem k její závažnosti pro jejich osobnostní a sociální rozvoj, integraci do rodiny a formování primární skupinové identity.“*

Podle Heluse (2007) většina rodin svým působením zajišťuje kvalitní socializační podmínky a vážné problémy zpravidla dokáže vyřešit. Funkce rodiny ohrožují selhání členů rodiny nebo vnější okolnosti (finanční nouze, bytové poměry, rodinné spory, krize v manželství, potíže s dospívajícím dítětem apod.)

Jedním z podstatných znaků rodinné výchovy podle Matějčka (1994) je trvalost a hloubka vztahů mezi rodiči a dětmi. Charakteristickým rysem života je tzv. rodinná vzájemnost, která je dána oboustranným uspokojováním duševních potřeb. Znamená to současně i vzájemný pocit jistoty, spokojenosti, uvolnění, radosti a osobních pozitivních prožitků, které uspokojování potřeb dítěte provázejí.

Matějček (1992) uvádí, že výchova se svým způsobem podobá dobrodružné výpravě, která je plná překážek a překvapení a na každém kroku čekají radosti, uspokojení, nové objevy i zklamání a těžkosti. Názor, že výchova je formování jednoho někým jiným, je překonán. Není to jednostranný vztah, kde jeden dává a druhý pouze přijímá, jeden poroučí a druhý pouze poslouchá, ba naopak. Je to vztah součinnosti, kdy oba zároveň dávají a současně jsou obdarovávaní. Každý projev milujícího dítěte nějak prožíváme, jsme jím spokojeni, zklamáni, nadšeni nebo uraženi a každé své jednání vůči dítěti prožíváme s napětím, radostným uspokojením, s výčitkami svědomí apod. *„Zkrátka je to velice složitý proces, vpravdě tvořivý, v němž každý vychovatel splňuje svůj jedinečný životní úkol.“* (Matějček, 1992, s. 60)

Plaňava (2000) považuje za funkční rodinu, kde dominuje kooperativní aliance mezi rodiči. Funkční rodina musí mít dobrou strategii zvládnání problémů a adekvátně řešit životní situace spojené s přechodem z jednoho stádia vývoje rodiny do druhého. K tomu je zapotřebí jasné a flexibilní hierarchické uspořádání v rodině, zdravé komunikační návyky i jasné vymezené kompetence i sféry vlivu a moci.

Plaňava (2000) ve své odborné literatuře dále popisuje Beaversův model fungování rodiny, který rozlišuje tři typy rodin podle funkčnosti:

- Zdravé rodiny – kde si členové uvědomují, že spokojenost či nespokojenost jednoho člena rodiny závisí na spokojenosti či nespokojenosti druhých. Uvědomují si, že lidské chování lze interpretovat mnoha způsoby a jsou ochotni připustit více variant vysvětlení. Má pevně a flexibilně vymezené vnitřní generační hranice, a to i s okolním světem. V této rodině je jasný kontext komunikace, schopnost vyjednávání, řízení v rukou rodičů a oba mají stejnou moc. Podporuje autonomii svých členů a dokáže přijímat změny.
- Průměrné až dysfunkční rodiny – nad intimitou převládá kontrola a prosazování rigidních pravidel. Nebývá akceptována odlišnost od rodinných norem. Rodiče s dětmi bojují o moc, rodičovská koalice není rovnoprávná ani bezkonfliktní. Osobní odpovědnost za své jednání, myšlenky a city je popírána a velmi často se používá negativní sdělení, kritika, zobecňující tvrzení a uvažování v předsudcích.

Rodinná výchova probíhá v prostředí a prostoru jedné rodiny. Za subjekty výchovy jsou považováni rodiče, kteří nejlépe znají své děti, jejich zájmy, psychiku, představy i cíle. Vystupují jako milující osoby, ale zároveň jsou autoritou. Dítě se s rodičem identifikuje, pokud samo chce či může. Snadněji se ztotožní s rodičem, který je laskavý, ne odmítavý či neplnící svoji funkci. Když rodič není jako vzor přítomen, nastává problém. (Matoušek, 1993)

Rodina významně ovlivňuje život i výchovu dítěte. Pro zdravý tělesný a duševní vývoj dítě potřebuje i zabezpečení základních životních potřeb, pocit bezpečí, péči a lásku. Podle rodiny se odvíjí jeho další vývoj, životní orientace, normy, postoje, hodnoty, schopnost vytvářet vztahy i životní zaměření. Pro dítě je nejdůležitější rodina v předškolní době, s přibývajícím věkem se povaha dítěte pouze dotváří. Klíčovým činitelem osobnostního vývoje dítěte je vztah s otcem, matkou či ostatními členy rodiny. Dítě je ovlivněno tím, jak se rodiče chovají k němu samotnému, k ostatním lidem, jak tráví volný čas, jejich vztahem k práci, postojem a vztahem ke společnosti. Pro dítě je nenahraditelné

žít v harmonickém rodinném prostředí, které zajišťuje bezkonfliktní adaptaci v kolektivu a zároveň působí při motivaci k učení, vzdělávacích a zájmových aktivitách atd. (Matoušek, Kroftová, 1998)

„Rodiče, učitelé, vychovatelé utvářejí a připravují dítě nejen pro současnost, ale zejména pro budoucnost. Děti se mají v rámci výchovy a vzdělávání učit nejen hodnocení minulosti, posuzování současnosti, ale i rozvíjet dovednosti, vyrovnávat se s budoucností, předvídat události, hodnotit stávající rozhodnutí a předpokládat následující průběh situací. Společným rysem všech moderních směrů ve výchově je komunikace a význam prožitku.“ (Pipeková, 1998, s. 38)

Některým formám chování se dítě učí snáze. Řada psychologů uvádí, že pro dítě je snazší napodobovat úspěšné a příkladné vzory. Již J.A.Komenský věděl, že děti mají přirozenou schopnost vše napodobovat. Zároveň ale platí, že sledování filmů či her s agresivní tematikou vede ke zvýšení agresivity u dítěte.

Matějček (1992) uvádí, že rodinná výchova a její síla spočívá v citových vztazích. Jinak by rodina byla jen výchovnou institucí, podobající se škole. Citová výchova se nedá naučit a není na ní daný předem stanovený návod. Během života se mohou rodiče dostat bez přípravy do situací, které bez dlouhého přemýšlení musí vyřešit. A právě z těchto situací si dítě odnáší nejvíce zkušeností a pocitů.

4.2 Rodina úplná, neúplná

Nejlepší předpoklady pro tvořivý výchovný proces jsou zajištěny tam, kde je rodina úplná, v níž jsou členové rodiny spjatí vztahem hlubokého porozumění, náklonosti a důvěry. *„Ale ani ta nejúplnější rodina nemusí dobře fungovat a obtíže a poruchy, k nimž tam dochází, mohou výchovný proces zkomplikovat. Úplnost rodiny sama o sobě není rozhodně žádnou zárukou štěstí a výchovného úspěchu. Znamená to jen výhodnější výchovnou situaci nebo*

poněkud lepší výchovné předpoklady. Ale od předpokladů ke skutečnému životu je ještě dlouhá cesta!“ (Matějček, 1989, s. 60)

V neúplné rodině spočívá výchova dítěte na „bedrech“ jednoho z rodičů. Mění se výchovné prostředí rodiny, kde chybí otevřená komunikace mezi členy rodiny, vzájemné sdílení zážitků, emocí. Převládá nejednotnost cílů, způsobů a stylů výchovného působení. Péče o rodinu se zužuje pouze na ekonomické a organizační zabezpečení rodiny.

Matějček (1989) uvádí, že výchova pouze jedním rodičem, převážně matkou, je náročnější a přináší určitá nebezpečí. Aby se dítě po duševní stránce vyvíjelo dobře a zapojilo se do společnosti, musí být uspokojeny potřeby dítěte. V normální úplné rodině se tyto potřeby uspokojují normálním, přirozeným soužitím. Pokud jde o přísun vývojových podnětů, spočívá nebezpečí u osamělé matky v tom, že je příliš pracovně zatížena nebo zaujata jinými osobními problémy. Důsledkem toho bývá zanedbání dítěte nebo méně času strávený s dítětem. Ztrácí příležitosti rozdělit se s někým o svou práci i o své radosti či starosti. Potřeby sociálního učení učí své dítě od prvních dnů života tímž přirozeným způsobem jako každá jiná matka. Dokonce to má svou výhodu v jednotnosti výchovného působení. Dalším okruhem potřeb je z oblasti citové, kde ovšem osamělá matka není ve zvláštní nevýhodě. Blahodárně se citový vztah dítěte vytváří jako u jiných dětí.

„Neúplné rodiny existovaly od nepaměti – jeden z rodičů zemřel, odešel od rodiny, na svět přicházely děti nemanželské a odjakživa tíha výchovy i hospodářských starostí spočívala na bedrech toho, kdo zůstal. V posledních desetiletích se však s pojmem neúplná rodina setkáváme stále častěji, je to důsledek vysokého počtu rozvodů v naší společnosti.“ (Matějček, 1989, s. 5)

Pro neúplné rodiny je charakteristické nepřítomnost jednoho z rodičů, většinou otce. Příčiny vzniku těchto rodin bývají různé – někdy se podílejí sami partneři, někdy vznikají neočekávaně, bez vlastního přičinění. Nejčastějšími důvody vzniku neúplných rodin je úmrtí jednoho z rodičů, rozvod, násilí v rodině či závislost jednoho z rodičů.

Langmeier a Matějček (1974) přisuzují jistou roli každého člena rodiny, kterou spontánním a přirozeným způsobem naplňuje potřeby dítěte (aktivní, intelektuální, morální, fyzické.) V prvním období života dítěte za normálních podmínek je to právě matka, která dává dítěti první intenzivní emoční podněty tím, že ho chová, směje se a mluví na něj. Stejně tak důležitá je i role otce svojí autoritou a vzorem chování, což si dítě upevňuje až v pozdějším věku. Celková atmosféra rodiny je závislá na každém tělesném soužití, nelze proto přehlížet ani sourozence.

„Můžeme ovšem uvažovat, jak dalece se liší neúplná rodina, kde například otec fyzicky není přítomen v důsledku úmrtí, rozvodu, emigrace apod., od úplné rodiny, kde otec neplní svou funkci a je nepřítomen nebo jen zkomoleně přítomen psychologicky, například v důsledku alkoholismu.“ (Matějček, 1986, s. 29)

J. Marhounová (1992) definuje tři typy neúplných rodin:

1) svobodné matky a jejich děti – matky, které se z nějakého důvodu nemohly nebo nechtěly vdát za otce svého dítěte. Tyto matky by měly být silné a nezávislé na svém okolí

2) ovdovělí rodiče a jejich děti – z hlediska výchovy a socializaci dítěte je tento typ rodiny nejlepší. Dítě se i nadále stýká s prarodiči a s ostatními členy rodiny ze strany zemřelého rodiče, tím se dítěti udrží představa rodinného života

3) rozvedení rodiče a jejich děti – táta a máma už nežijí pohromadě, nevytvářejí harmonický vztah, končí život v primární rodině.

„Není biologických a psychologických důvodů, proč by nebyli muži schopni postarat se přijatelně i o velmi malé dítě. Je fakt, že ženy to umějí zpravidla lépe, ale tady nejde přece o soutěž, ale o to, co může nejvíce prospět dítěti. A tak proč nedat otcům příležitost, aby mohli tyto přirozené pečovatelské tendence a schopnosti rozvíjet. Znovu připomínám, že mám na mysli dobré otce!“ (Matějček, 1994, s. 52)

Matějček (1986) vyjmenovává základní činitele, ovlivňujícího psychologický vývoj vnitřních vztahů v neúplné rodině: „*kdo chybí v rodině, jak dlouho chybí, od kterého věku dítěte, jak je nahrazován, jaká byla osobnost onoho ztraceného rodiče a jaká je osobnost toho zbývajícího, a hlavně jaká je osobnost dítěte. Jaký je sociální kontext či sociální pozadí, na kterém život neúplné rodiny probíhá (tj. jak pomáhají prarodiče, jaké je hospodářské zajištění rodiny, jaké jsou kulturní tradice společnosti, jakými hodnotami společnost žije atd.)*

Podle Matějčka (1986) jsou tu neúplné rodiny od pravěku. Hlavní příčinou neúplnosti byla smrt jednoho z rodičů, byli tu vdovci, vdovy i sirotci. Společnost měla osvědčené přístupy - ochrana vdov a sirotek byla znakem rytířství, občanskou ctností. Vznikaly sirotčince a bylo tradiční pojetí macechy a otčima.

Podle Matouška (1998) výchovná funkce rodiny je nezastupitelná jen vůči nejmenším dětem, v níž se zdá nezastupitelná. Rodina se podle něj stala především místem uspokojování citových potřeb, místem konzumu a rekreace, místem přerozdělování ekonomických hodnot a stala se útočištěm před veřejným světem.

5. HODNOTY RODINNÉHO PROSTŘEDÍ PRO DNEŠNÍ DÍTĚ

5.1 Vývoj osobnosti

Rodina má pro dítě nezastupitelný význam, má rozhodující vliv na rozvoj jeho osobnosti v oblasti duševní, tělesné i sociální. Rodiče či vychovatelé pomáhají dítěti vytvářet si svůj vlastní obraz světa. Dítě je ve společnosti mnohem zranitelnější než dospělý člověk hlavně proto, že jeho život či prospěch závisí na dospělém.

„Nejlepší zájem dítěte tedy znamená takovou konstelaci okolností, takové uspořádání životní situace dítěte, v němž mohou být trvale, smysluplně a individuálně přiměřeně uspokojovány základní životní potřeby dítěte.“
(Kovařík a kol., 2004, s. 93)

Podle Kovaříka (2004) je třeba znát, jak děti rozumí či chápou svět kolem sebe, jak si vytvářejí smysl tohoto jejich světa a jakými významy ho naplňují, po čem touží a co hledají. Je to tzv. participace, která je pro ně smysluplná a bez ní mohou jen těžko pronikat do světa dospělých a přijmout je za svůj. Dítě musí mít možnost vyjádřit se k tomu, co se ho podstatným způsobem a bezprostředně týká. Mělo by mít možnost se také vyjádřit k tomu, co by mohlo nějakým podstatným způsobem ovlivnit jeho život, přítomnost i budoucnost. Jeho výpovědí o jeho potřebách, tužbách či momentální situaci je i pláč či nářek. *„ Pouze tam, kde každý bere na sebe svůj díl odpovědnosti, tam, kde může naplňovat svá práva a kde má povinnost ctít práva ostatních, teprve tam se může vytvářet prostředí, v němž se děti mohou vyjadřovat k tomu, co se jich bytostně týká.“* (Kovařík a kol., 2004, s. 94)

Má-li se dítě vyvíjet jak po duševní, tak i charakterové stránce v osobnost zdravou, společností užitečnou, potřebuje vyrůstat ve stálém a citově příznivém, vřelém a přijímacím prostředí. Tím by měla být především zdravá fungující rodina. Ovšem nejen ona pečuje o prospěch, ochranu, výchovu a

vzdělání dítěte, ale i škola, hřiště, kamarádi, přátelé, zaměstnání mají rovněž vliv na utváření osobnosti. Rodina mezi všemi má jedinečné a výsadní postavení v několika směrech. Předně je to ovlivňování vývoje dítěte, dále může nejpřirozenějším a nejvydatnějším způsobem uspokojovat základní potřeby dítěte. Je modelem mezilidských vztahů, které si dítě ponese dále do života a jímž bude poměřovat všechny vztahy další, do nichž samo vstoupí. (Matějček, 1994)

Pro vývoj dítěte je podstatné, jak je vychováváno a vzděláváno, čemu se učí a jaké prostředky se k tomu používají. Souvisí s tím i vnitřní a vnější faktory (podmínky) vývoje člověka. Podle Střelce, Marhounové, Marádové, Řehulky (1992) patří mezi vnitřní faktory vývoje člověka především vrozené a zděděné dispozice (předpoklady), které dítě od svých rodičů získává v okamžiku svého vzniku. Tvoří základ jeho budoucích vlastností, sklonů, vloh a dalších předpokladů tělesného a duševního vývoje. Tento soubor dispozic je nazýván genotypem, který již v okamžiku početí začíná být ovlivňován také vnějšími faktory. Mezi první vnější prostředí představuje tělo matky a vlivy, které na něj působí. Čím je dítě starší, tím se na základě celého svého předchozího vývoje vyrovnává aktivněji a samostatněji s vlivy prostředí, které ho obklopuje. Genotyp a vliv prostředí spoluvytváří fenotyp. To je soubor znaků, kterými se projevuje jedinec v určitém okamžiku své existence. Určit fenotyp přesněji lze jedině stářím, věkem člověka nebo jeho stupněm vývoje. V souvislosti s vnitřními faktory vývoje jsou důležité poznatky, které z vrozených a zděděných dispozic jsou ovlivnitelné ve větší či menší míře. „*Člověk se s individuálními znaky přímo nerodí, na svět přichází jen s určitými dispozicemi pro jejich rozvinutí. Pod pojmem individuální znaky dětí si můžeme představit například jejich sklony nebo nadání k rozmanitým druhům lidské činnosti – vzdělávacím, pracovním, uměleckým, sportovním a dalším.*“ (Střelec, Marádová, Marhounová, Řehulka, 1992, s. 109)

Nejdůležitější a zároveň nejvýznamnější potřebou pro dítě je potřeba životní jistoty. Dítě poznává, na koho je spolehnouti a s kým je mu dobře. Podle

úrovně jistoty zažívající v celém svém společenství si vytváří svou jistotu, tedy sebe-jistotu nebo sebe-vědomí.

Zdravé a přiměřené uspokojování potřeb dítěte významně determinuje budoucí vývoj dítěte a jeho chování v dospělosti.

Matějček (1994) vyjmenovává základní duševní potřeby:

- 1) Potřeba náležitého přísunu podnětů zvenčí – centrální nervový systém dítěte musí být stimulován z okolí, aby se mohl naladit na patřičný výkon. Jsou mu zprostředkovány jeho smysly, aby je přijímalo a zpracovávalo. Proto je důležité si s dětmi povídat, mazlíme se, děláme legraci, zábavu, hrajeme si s ním a dovádíme.
- 2) Potřeba smysluplného života – z podnětů musí být nějaký řád a smysl, aby se vytvořily poznatky a zkušenosti, což je základ veškerého učení. Pokud se dítěti něco povede, my z toho máme radost a povzbuzujeme ho k opakování. Dítě se učí nejen pro naši radost, ale i pro svou. Tak se učí činnosti, z které se stane záliba v učení vůbec.
- 3) Potřeba životní jistoty – nejvydatněji se naplňuje v citových vztazích k lidem, kteří k nám patří nebo jsou kolem nás. Bez této jistoty přepadá dítě úzkost, která svazuje nebo provokuje k tomu, aby ji překonával nějakým společensky nežádoucím způsobem. Nejčastěji se projevuje agresivním chováním vůči slabším.
- 4) Potřeba vlastní společenské hodnoty, potřeba být uznáván a oceňován, či prostě přijímán – vědomí této hodnoty označujeme jako „identita“ neboli sebe-vědomí (vědomí vlastního já). Ten, kdo má dost jistoty sám v sobě, může být oporou i druhým.
- 5) Potřeba „otevřené budoucnosti“ – neboli životní perspektivy. Uspokojením této potřeby umožňuje žít v čase, od minulosti do budoucnosti, o něco se snažit, na něco se těšit nebo k něčemu směřovat.

Dospělý vychovatelé zdaleka nejsou jenom uspokojovateli potřeb svých dětí, oni se na osudu svých dětí bytostně angažují. *„Dítě je velmi pohyblivý, dramatický živel – s ním nikdy není nouze o zábavu, ale ani o starosti a úzkosti.*

Jednou budeme prožívat radost, jindy zklamání, jednou se budeme rozčilovat, podruhé se budeme trást o jeho zdraví, budeme uraženi, smutní, hrdí, budeme dítě trestat a odpouštět mu. Mnoho prožijeme.“ (Matějček, 1994)

Rodiče získávají s dítětem nejen zkušenosti, ale i poznatky, kterými se mnohému naučí. Poznají, co je radost a uspokojení z toho, že se má dítě k světu, že je zdravé, zdatné, že je okolí oceňuje a mají ho rádi. Tak, jak děti v blízkosti rodičů rostou k dospělosti, tak rodiče v prožitcích s nimi zrají k životní moudrosti. Dítě je k rodičům vázáno citovým vztahem stejně, jako rodiče k němu. Dává rodičům i společenskou hodnost. *„Vědomí vlastního významu a hodnoty prožíváme nejvíce tehdy, jestliže nás někdo potřebuje, někomu pomáháme, někdo je na nás závislý.*“ (Matějček, 1994)

Rodinné prostředí je také jednou z důležitých podmínek pro rodinnou výchovu a k působení na děti.

Střelec, Marádová, Marhounová, Řehulka (1992) rozlišují tyto podmínky rodinného prostředí:

1. Materiální podmínky – poukazují na to, že vůbec není jednoduché uspokojit dle rodičů zvyšující nároky dětí. V této oblasti se dá nejnázne stanovit hranice mezi prostředky nezbytnými, které běžný rodinný rozpočet unese, a těmi ostatními, které jsou pro své uživatele především věcmi prestižními.
2. Psychologické podmínky – odborníci v nich spatřují těžiště rodinného prostředí nejen z hlediska jejich působení na děti, ale především pro jejich vliv na kvalitu a celkový pohled na rodinné prostředí. Je to souhrn vlivů, které působí v určitých fázích života dítěte a utváří důležité povahové, mravní a volné vlastnosti dětí. Značná důležitost je těmto podmínkám rodinného prostředí přisuzována u všech osob bez ohledu na jejich věk. Ovlivňují jak dítě v předškolním věku, tak dospívající mládež nebo dospělé jedince. Každý nedostatek v mravním a citovém profilu dítěte je nutno hledat v narušených vztazích mezi členy rodiny, převážně mezi rodiči. Narušené rodinné poměry i některé

nevhodné výchovné prostředky mohou být odrazovým můstkem k dalším negativním vlivům.

3. Kulturní podmínky – určitým ukazatelem je dosažené vzdělání rodičů. Předpokládá se, že rostoucí vzdělanostní úroveň rodičů se příznivě projevuje při výchově dětí. Příznivě působí na děti při utváření jejich vztahu ke vzdělání a také příklad rodičů. Ovšem kulturní úroveň člověka je velmi složitý problém. Pro celkovou kulturní úroveň rodičů a její využívání při výchově dětí vytváří školní vzdělání určité předpoklady, které se v dalším životě mohou, ale také nemusejí rozvíjet a realizovat.

Kulturní úroveň rodinného prostředí vyplývá především ze způsobu života rodiny, z kterého se odráží vztah rodiny k nejrozmanitějším otázkám společenského života, vztah k práci, povolání, k lidem i věcem v našem okolí. Spadá do toho i životní režim, způsob trávení volného času, oblékání, bydlení, vztah ke svým blízkým doma i na pracovišti či na veřejnosti. Způsob života rodiny zahrnuje i vztah člověka k sobě samému, sebevzdělávání a sebevýchově, k vlastnímu rozvoji. (Střelec, Marádová, Marhounová, Řehulka, 1992)

Někteří autoři (Čáp, Mareš, 2001) dále rozdělují prostředí na makroprostředí (charakterizující dobou, společností), mikroprostředí (okolím nejbližším čili rodinou) a mezoprostředí (lokalita).

5.2 Hodnotová orientace

Zdravá rodina dítěti poskytuje pocit sounáležitosti, bezpečí, otevřenou komunikaci. Podle toho, jak se dítě cítí v rodině, podle toho se projeví i jeho chování vůči společnosti. Dítě má možnost uvědomovat si své postavení i možnosti, osvojuje si a testuje své společenské dovednosti. Má možnost poznat základní hodnoty a společenské normy, tím si osvojuje sociální a morální cítění.

Rodina má zásadní vliv na utváření hodnot jedince, který nejprve poznává hodnoty ve vztahu s jejich nositeli. V průběhu života se tyto hodnoty utváří a často bývají ovlivňovány řadou faktorů. Jedinec přejímá to, s čím se po celý život setkává. Čerpá z výchovy nebo z prostředí, ve kterém je vychováváno, kde žije. Ze vzniklých hodnot se utváří relativně stálá soustava hodnot, která vytváří hodnotový systém osobnosti. Podle Gakirpalogla (2004) hodnoty představují systém získaných dispozic člověka jednat nebo směřovat k cíli, které určují podmínky existence. Představují vytoužené tendence, konstituující bio-psycho-socio-duchovní podstatu lidského bytí.

Hodnoty jsou úzce spojeny s výchovnými cíli. Lze je považovat za něco, čeho si vážíme, co obdivujeme nebo potřebujeme, a co nám zároveň umožňuje orientovat se ve světě. Jejich důležitost spočívá ve vytváření společenských závazků mezi lidmi, ulehčují orientaci ve složitých životních situacích, vytvářejí jistoty, působí na individuální nebo kolektivní identitu. (Celá, 2006)

Hodnotovou orientaci předávají dětem především rodiče. Hodnota je považována za subjektivní ocenění nebo míru důležitosti, kterou jedinec přisuzuje určitým věcem, symbolům, jevům, jiným lidem a osvojují se v procesu enkulturace a socializace. (Průcha, 2009)

„Zkušenosti z rodiny podstatně ovlivňují další účast dítěte v jiných sociálních skupinách – zda bude umět dobře navazovat styk s druhými, zařadit se do skupiny, zvládat konflikty, zda bude oblíbené, nebo neoblíbené, spolupracující, nebo nespolehlivé a agresivní, dominantní, či submisivní apod.“ (Čáp, 1997, s. 275)

6. VÝCHOVA K RODINNÉMU ŽIVOTU

6.1 Výchovné styly

Podle Průchy (2000) je výchova činnost, která ve společnosti zajišťuje předávání „duchovního majetku“ společnosti z generace na generaci. Jde především o zprostředkování vzorců a norem chování, komunikačních rituálů, hygienických návyků apod., která se uskutečňuje prostřednictvím rodinné výchovy již od nejranějšího věku dítěte.

„Jsme-li někdy nepozorovanými diváky dětské hry na rodinu, udiví nás, jak děti používají našich slov a gest, jak napodobí naše způsoby i nezpůsoby a že to dělají procítěně a s technickou dokonalostí.“ (Matějček, 1986, s. 187)

Matějček (1986) uvádí, že dítě přejímá nejen naše slova, ale i postoje. Napodobí procítěně rozčilování, uvažování, kritizování, projevuje hrdost a uspokojení či překypuje něžností. To vše se rodí u rodinného stolu a přenáší na děti. Ovšem dítě přejímá nejen naše postoje k nejbližším členům rodiny, ale i k celému širšímu okruhu příbuzenstva a přátel či k lidem vůbec. Na správnou cestu se dá nenásilně přivést dobrým příkladem i dítě rozmazlené nebo sobecké. Ale pokud dojde v rodinném společenství k hluboké roztržce, tak překvapivě rychle vznikne nepřátelský postoj dítěte k některému členu rodiny. *„Rodinné soužití je tedy mimořádně účinným výchovným nástrojem, kterého bychom měli užívat s rozvahou a odpovědností“* (Matějček, 1986, s. 188)

Kubička (1959) obecně rozlišuje výchovné styly:

- 1) Autokratický styl – mnohdy nazýván stylem autoritativním či dominantním, který uplatňují rodiče či vychovatelé panovační a přespříliš přísní. Dítěti hodně zakazují, trestají ho, rozkazují nebo dokonce hrozí a málo respektují jeho přání a potřeby. Většinou rozhodují o všem, co se dítěte týká a požadují okamžitou poslušnost. Děti reagují dvěma způsoby:

- a) podrobí se – děti jsou poctivé, svědomité, poslušné a ve škole pilné a zároveň dosti pasivní, často plaché, neprůbojné, precitlivělé a nervózní
- b) Bouří se – neposlušní, lžou, používají hrubá slova a toulají se.

Tyto projevy dítěte mohou být znakem poruchového chování.

- 2) Liberální styl – rodič své dítě řídí jen velmi málo nebo vůbec, vedení je až příliš benevolentní. Pokud dítěti klade nějaké požadavky, tak si za nimi většinou nestojí, nedodrží ani nekontroluje jejich plnění. U tohoto stylu je rodič ovládán dítětem. Děti bývají neposlušné, náročné, nesoběstačné a činí jim problém respektovat pravidla a požadavky školy a jiných zařízení.
- 3) Demokratický styl – někdy je označován jako sociálně integrační vedení a je zlatým středem mezi styly předchozími. Dítěti je poskytnuta jistá svoboda, která má ale své hranice. Rodiče mají přehled o činnostech dítěte a zároveň na ně dohlíží. Udělují méně příkazů, podporují iniciativu a působí na dítě spíše vzorem než tresty a zákazy. Při řešení problému dávají dětem možnosti a návrhy na jeho úspěšné vyřešení.

Podstatu výchovy pedagogika směřuje k poznávání zákonitostí, které jsou zároveň důležitými prostředníky pro dosažení výchovných cílů. Jsou to pravidla pro organizaci výchovného procesu, výběrem obsahu a prostředků výchovného působení. Výchovné zásady nejsou jen výsledkem teoretických spekulací, ale odrážejí se v nich zákonitosti biologického či psychického vývoje člověka, zákonitosti života společnosti a jsou výsledkem zkušeností generací vychovatelů. Mnohé z nich spontánně nebo jinak ovlivnily způsoby výchovy, které užívali rodiče a které budou možná respektovány při výchově jejich dětí. Jednou z důležitých výchovných zásad je využívání kladných rysů osobnosti vychovávaného a tlumení rysů záporných. Tato zásada vychází z předpokladu, že v dítěti jsou zjevné nebo skryté zdroje jeho příznivého rozvoje, jejichž nalézání a rozvíjení je spojeno se značnými obtížemi. Každé dítě touží zažít nějaký úspěch, který i malý je hnací silou jeho dalšího úsilí a

naopak nezdary jsou pro dítě silně deprimující. Další zásadou je spojení výchovy se životem a produktivní prací, která rodiče upozorňuje na to, že rodinná výchova dětí by neměla být odtržena od dění ve společnosti. Rodiče chtějí své děti uchránit před škodlivými nástrahami života. Tato ochrana však musí být aktivní a musí mít určité hranice. Děti se musí postupně vyzbrojovat a otužovat, aby si dokázaly sami poradit, nalézt východiska z problémů a obtíží. K této přípravě však nestačí jen dobře míněné rady, ale je třeba děti aktivně zapojovat do činností. Další zákonitost výchovy lze považovat za stejnoměrnost výchovných požadavků a výchovných vlivů či rozdílnost výchovného působení. Tyto zásady zaujímají své místo ve výchově dětí v rodině a nelze je podceňovat, i když jejich systém není ustálený. Každá z těchto zásad poskytuje ucelenější návod pro výchovu. (Střelec, Marádová, Marhounová, Řehulka, 1992)

„ V knize Pedagogické přehledy, která vyšla v roce 1924, uvádí F.V.Autrata tento přehled výchovných zásad:

- 1) *Vychovávej přirozeně!*
- 2) *Vychovávej s láskou!*
- 3) *Vychovávej pro život!*
- 4) *Vychovávej jednotně!*
- 5) *Vychovávej pravdivě!*
- 6) *Vychovávej vlastenecky!*

Odmyslíme-li si některé zvláštnosti tehdejší dobové pojetí těchto zásad, můžeme bez rozpaků doporučit jejich uplatňování také při současné rodinné výchově našich dětí.“(Střelec, Marádová, Marhounová, Řehulka, 1992, s. 129)

Pedagogický slovník označuje souhrn záměrných a spontánních způsobů chování vychovatele k vychovávanému jako výchovný styl. Čáp, Mareš (2001) mluví o činitelích, které způsob výchovy ovlivňují:

- 1) *Vlastnosti a osobní zkušenosti vychovávajících, tedy rodičů – je třeba brát v úvahu jejich způsob života, názory, postoje a osobnostní rysy a odráží se zde vztah k jejich rodičům vlastním i chování k nim*

- 2) Vlastnosti a zkušenosti vychovávaných – záleží zde na věku dítěte a vývoji, kterým se mění celá osobnost
- 3) Vzájemné vztahy a interakce mezi rodiči a dětmi – děti určitým způsobem podle rozdílného temperamentu reagují na jednání rodičů.
- 4) Okolní prostředí

Autoři Čáp, Mareš (2001) se také shodují na tom, že základní momentem ve způsobu výchovy je emoční vztah. Rodiče s kladným emočním vztahem nahlízejí na dítě jako na tvora v podstatě dobrého a schopného příznivého vývoje. Zatímco záporný emoční vztah se označuje jako vztah přezíravý až nenávistný a rodič se na dítě dívá pesimisticky. Nenávist k dítěti se projevuje jak ve styku s ním, tak i v komunikaci. Dochází k výčitkám, tráví s ním málo času a děti často trestají, projevuje se lhostejnost.

Ze složitého souboru výchovných procesů způsob výchovy, čili styl výchovy, vyčleňuje konkrétní klíčové momenty. Obecně se výchovné styly rozlišují:

- 1) *Autoritářský styl – vyznačuje se vysokým stupněm direktivnosti a rigidnosti (ulpělosti, nepružnosti) v prosazování požadavků na poslušnost dítěte. Rodiče s dítětem málo komunikují, spíše uplatňují striktní zásadu „mlč a dělej, co ti říkám.“ Významnou roli hraje trestání, v neposlední řadě i fyzické.*
- 2) *Povolující styl – vyznačuje se důrazem na poskytování maximální volnosti dítěte. Požadavky na omezování jsou minimální, trestání je eliminováno. Významnou roli hraje ve vztahu k dítěti předpoklad, že „nakonec určitě přijde k rozumu“, „samo musí vědět, oč mu jde“, ať se samo rozhodne a pak vidí, k čemu to vede“.*
- 3) *Styl opřený o autoritu – vyznačuje se jasným stanovením zásada principů vymezením toho, co je správné a co ne. Oproti prvnímu stylu – autoritářskému – zde ale rodiče s dítětem komunikují a dbají, aby požadavkům dobře rozumělo a jasně vědělo, čemu slouží a proč platí nekompromisně, byť ne rigidně. Rodiče, kteří požadavky takto*

v komunikaci s dítětem uplatňují, jsou mu v jejich plnění pomocí, vzorem (modelem), autoritou hodnou následování, odtud i název tohoto stylu. (Helus, 2007, s. 169)

Matějček (1992) doplňuje výchovu i o nevhodné styly:

- 1) **Výchova zavrhuje** – negativně výchovné postoje, nevraživé k dítěti. Svoji existencí připomíná rodičům nějaké životní zklamání nebo jinou životní nepříjemnost. Vztahuje se to například i na děti nechtěné nebo svobodných matek. Toto dítě je často trestáno a utlačováním dohnáno do postoje pasivity, rezignace nebo do vzdoru či protestu.
- 2) **Výchova zanedbávající** – může se jednat o výchovu s deprivací, typické u zanedbávaných dětí. Postihuje spíše zanedbání základních hygienických návyků, životosprávy, osvojování si dovedností, znalostí a jednání
- 3) **Výchova rozmazlující** – rodiče na dítěti nezdravě emočně lpějí a odstraňují dítěti z cesty všechny překážky a zůstaly roztomilé, nedospělé
- 4) **Výchova příliš úzkostná a protektivní** – rodiče děti příliš neochraňují a tím ho omezují v jeho přirozené aktivitě. Ti se snaží vlivem svého přirozeného temperamentu tuto situaci překonat aktivním protestem a agresivitou nebo naopak útlumem a pasivním podřízením. Navenek tyto děti bývají hodné a nenápadné.
- 5) **Výchova s přepjatou snahou o dokonalost** – děti se pro rodiče stávají nástroji jejich kompenzace za to, co sami nedokázali.
- 6) **Výchova protekční** – rodičům nezáleží pouze na tom, aby jejich děti byly dokonalé, ale záleží jim pouze na hodnotách a je úplně jedno, jakým způsobem toho docílí. Za děti všechno zařizují a odklízejí z cesty překážky.

Klabouch (1962) typy rodin popisuje:

- a) Nadměrná shovívavost – rodič je ovládán dítětem
- b) Autoritativní – rodiče se domnívají, že čím přísnější výchova, tím lépe
- c) Přílišná starostlivost – rodiče nadměrně starostliví, ochranný postoj
- d) Velká náročnost – snaha po dokonalosti vede k velmi náročnému postoji, splněním řadou požadavků
- e) Nedostatek lásky – trvalejší postoj jednoho nebo obou rodičů k dítěti
- f) Ambivalence – smíšené pocity lásky a „nelásky“
- g) Zdravý postoj k dítěti – láska, porozumění, přiměřené požadavky, důslednost a sebedůvěra

„ Výchova je dílo, tvořené současně mnoha staviteli, dobrými i nedobrymi a velmi často nepracujícími ve shodě. Týká se základních lidských otázek, vlastní lidské podstaty. Naplňuje se životní praxí s její nesmírnou situační složitostí. Není věcí ani strohých definic, ani přesných návodů aplikovatelných na všechny děti bez rozdílu. Je to činnost tvůrčí a nikdy neukončená. Mnoho v ní záleží na umění vychovatelů.“ (Smrčka, 1983, s. 7)

6.2 Výchovné prostředky

Čáp (1993) označuje výchovné prostředky jako libovolný jev, který lze použít k výchovnému působení. Výchovné prostředky jsou používány k dosažení výchovných cílů a jsou to podněty z prostředí, které jsou uváděny v činnost za účelem získání požadované chování a jednání.

Matějček (1994) popisuje výchovné prostředky jako podněty z prostředí, které jsou uváděny v činnost záměrně. Mají naplnit představy rodičů o chování dětí, a k jejich lepšímu pochopení znát povahu jejich vykonavatelů. Dále uvádí, že při využívání výchovných prostředků je důležité přijmout zásadu – neměřit vždy a všude všem dětem stejným dílem.

Matějček (1999) za cenný výchovný prostředek označuje časnou interakci dítěte s rodičem.

Dalším výchovným prostředkem podle Čápa, Mareše (2001) je kladení požadavků a kontrola jejich plnění. Příznivý vývoj osobnosti probíhá jen při středních požadavcích, požadavky vysoké či nízké mohou dovést dítě až k labilitě. Při jejich kladení je důležitý emoční vztah. Dítě přijme požadavky mnohem lépe od dospělého, který je laskavý, milující a dítětem milovaný.

Klabouch (1962) uvádí pravidla pro správné kladení a kontrolování přiměřených požadavků:

- Požadavky by vždy měly být přiměřené věku dítěte
- Požadavky by měly být v souladu s individuálními vlastnostmi dítěte
- Požadavky by měly být kladeny postupně a zároveň je důležité dodržovat jejich návaznost na sebe
- Požadavky by měly sledovat dlouhodobé cíle, které si rodiče předem ujasní
- Kladené požadavky jsou mnohdy účinnější než zákazy

Odměny a tresty patří k nejběžnějším výchovným prostředkům. Matějček (1994) rozlišuje tři vrstvy odměn a trestů, kterými může rodič působit na dítě. Tou nejnižší je vrstva fyziologická (tělesná), kterou dítě pocítí jako tělesnou příjemnost nebo nepříjemnost. Dokládá to příkladem s pytlíkem bonbónů za odměnu a pohlavkem za trest. Druhá vrstva je psychologická (duševní), kde je sladkost za odměnu vystřídána pochvalou a uznáním a vařečka za trest. Poslední vrstva je duchovní, kterou je láska, porozumění či soucit a přesahuje předešlé dvě vrstvy. Tato vrstva ve výchově působí nejúčinněji a nejsilněji.

Odměnu Matějček (2007) definuje jako příjemný pocit uspokojení, které si dítě rádo zopakuje. Naopak trest je nepříjemný, zahanbující, tísnivý pocit, kterého by se rádo zbavilo a do budoucna vyhnulo. Odměna povzbuzuje, zatímco trest utlumuje.

„Pokud se výchova redukuje na odměny a tresty, je to zúžení s dalekosáhlými nepříznivými následky.“ (Čáp, Mareš, 2001, s. 121)

Podle Čápa, Mareše (2001) dalším důležitým výchovným prostředkem je slovní působení. Ve výchově má význam především ve formě přesvědčování, kde závisí na správné argumentaci a kladení otázek. Autoři také připomínají důležitost používání mimiky a gest. Přesvědčování využívá dětský intelekt a jeho dosavadně zformované svědomí, charakter a emoční zkušenosti. Jako u ostatních výchovných prostředků, tak i u slovního působení, může ztrácet na účinnosti, pokud se bude využívat nadměrně nebo izolovaně.

Autoři dále uvádějí, že dalším, ještě důležitějším výchovným prostředkem, je působení osobního příkladu. S nadšením a bez nucení si dítě vybere svůj model k napodobování, se kterým se často identifikuje. Tyto modely ovšem bývají nejen pozitivní, ale i negativní neboli odstrašující.

„Dítě se snáze přizpůsobí našim požadavkům, když vidí, že týž čin hodnotíme stejně dnes, zítra i pozítří. Dobrý návyk se udržuje a upevňuje uznáním výkonu dítěte. Zapomínáme-li ocenit zásluhu dítěte, dítě začne zapomínat na svou povinnost. (Klabouch, 1962, s. 48)

7. FORMY A METODY RODINNÉ VÝCHOVY DOMA (RODINNÁ VÝCHOVA) I VE ŠKOLE (VÝCHOVA K RODINNÉMU ŽIVOTU)

„Rodina zůstává základní sociální skupinou společnosti, v které se učí dítě žít. Získává v ní první životní zkušenosti, vyrůstá v ní v okruhu stále opakovaných vlivů, rozhodných pro vznik návyků. Rodinné ovzduší ochrany a lásky bez podmínek je klima nejzdravější pro rozvoj dětské energie a aktivity.

Matějček (1989) vystihuje rodinu jako jistotu pro dítě od nejtělejšího věku důvěrně známého prostředí, které poskytuje nejen ochranu, ale i stálou péči a plynulé uspokojování tělesných i citových potřeb. Bezpečí takového domova vytváří podmínky pro vývoj hluboce zakotvené důvěry v život a v svět vůbec, která za příznivých podmínek provází člověka po celý život. Domov se pro dítě stává vnitřní jistotou, která je čas od času ověřována vnější skutečností. *„Harmonická a šťastná rodina, v níž každý má své místo a ve které každý plní svou roli, je nejlepší zárukou zdravého vývoje dítěte. Čím pevnější a jistější je pouto dítěte k jeho domovu, tím více mu musí umožňovat postupné uvolňování: vnitřní jistota se stává vnější volností.“* (Matějček, 1989, s. 206).

Čáp (1997) v závislosti na různých způsobech výchovy vypracoval „Model dvanácti polí“, který vznikl kombinací tří stupňů emočního vztahu, a to kladného, záporného a nově i středního a zároveň čtyř forem řízení – silného, slabého, středního a rozporného. V devadesátých letech Čáp se svými společníky tento model dále přepracovával a vznikl nový model, tzv. „Model devíti polí“, který se od předešlého liší v emočním vztahu, který už není rozdělen na kladný, záporný a střední, ale na kladný, záporný, záporně-kladný a extrémně kladný.

Rodinná výchova je prvním výchovným prostředím, do něhož se dítě dostane. Rodiče výchovné metody uplatňují na základě potřeby řešení konkrétních situací a jsou ovlivněny nejen vlastními názory na výchovu,

vlastními zkušenostmi, ale i preferováním určitých typů výchovy. Působení rodičů na dítě je kombinací několika metod přiměřeným způsobem.

„Pro vychovatele v rodině je charakteristické, že nemůže dobře oddělit svůj osobní čas od času dítěte. Přijímá a tvořivě zpracovává tu životní zkušenost, že se dítě vyvíjí a vyspívá, mění se, vstupuje do světa a do nových vztahů, zatímco on, rodič a vychovatel, stárne. Rodinný vychovatel svou vlastní budoucnost předvídá, plánuje, formuje s ohledem na dítě. Těší se nebo si dělá starosti sám se sebou, a to ve vztahu k životní perspektivě dítěte.“ (Matějček, 1994, s. 33)

Podle Matějčka (1994) je rodina vzdělávacím prostředím a její členové jsou učitelé - ne profesionálními, ale životními. Vzdělání v rodině pro dítě představuje první a nejdůležitější „školu života.“ Nevyučuje se zde osvědčenými metodami podle předepsaných osnov a učebnic, ale společným soužitím, sdílením životních hodnot, společnou činností, osobním vzorem či nápodobou. Nezměnilo se mnoho od doby, kdy otec-lovec učil syna stopovat a chytat zvěř a matka-ochránkyně rodinného krbu učila svou dceru rozumět ženským věcem. Psychologicky je dokázáno, že nejlepší metodou rodinného soužití jsou rozhovory kolem rodinného stolu či rodinné plánování. Je to nejlepší způsob, jak se děti dovědí o skutečném životě. Pokud jako rodina něco plánují v přítomnosti dítěte, získává je k tomu, aby se těšily, očekávaly, dělaly si starosti nebo se snažily udělat něco pro společnou věc a tím sdílely s rodinou její život.

Vydatnou učební látkou se stávají rodiče, jak na svých blízkých vidí to dobré nebo co kritizují, jak mluví o umělcích, sousedech a známých či představitelích veřejného života. Děti si podle vzoru svých vychovatelů tvoří postoje k přírodě, ke zdraví, k věcem denní potřeby – dokonce i k takovým hodnotám, jakými jsou přátelství, statečnost, obětavost, věrnost či solidarita. Výchovnou hodnotu mají i rodinné sváry nebo konflikty a většinou z toho vzejde poučení pozitivní. (Matějček, 1994)

Mezi výchovné metody v rodinné výchově patří záměrně zvolené a uspořádané činnosti rodičů a dětí, které mají určitý výchovný cíl. Vlastně jde o postupy, které mají děti něčemu naučit, ale zároveň i ovlivnit jejich vztah ke světu, který je obklopuje. *„Utváření vztahu k lidem, ke škole a ke vzdělání, k umění a kultuře, k práci, to je další široký prostor pro výchovné působení rodičů.“* (Střelec, Marádová, Marhounová, Řehulka, 1992, s. 130)

Podstatným principem rodinného soužití je vzájemné obdarování radostí, a to u lidí, kteří žijí skutečně spolu a ne jen vedle sebe. A bez zásluhy dělají radost jeden druhému. Radost dětí z udělování odměn, dělá radost i rodičům, a vlastně za nic. Jen proto, že rodičům patří, že je mají rádi nebo chtějí udělat radost. Je to přirozená a živelná silná tendence dělat radost jeden druhému

„Rodinný vychovatel je prostě účastníkem interakce, je do ní vtažen. Nemůže ji pozorovat jen zvnějšku. Každý projev dítěte se ho osobně dotýká, takže nutně dává najevo svou libost nebo nelibost v nejrůznějších jejich variantách. Prožívá hrdost nad úspěchy svého dítěte a zklamání nad jeho neúspěchy – může se cítit dotčen, uražen, zaskočen, ale také povznesen a mile překvapen. Záleží při tom samozřejmě na celé spoustě okolností – na povaze dítěte, na povaze vychovatele, na situaci, na tom, co chceme a co očekáváme, i na tom, co jsme už prožili a čemu jsme se naučili.“ (Matějček, 1994, s. 42)

Při rodinné výchově jsou výchovné metody záměrně volené a uspořádané činnosti rodičů a dětí, které mají výchovný cíl. Jde o postupy, které mají dětem nejen pomoci ovlivnit jejich vztah ke světu, který je obklopuje, k lidem a k činnostem, ale mají děti něčemu naučit.

Jednou z metod podle Střelce, Marádové, Marhounové, Řehulky (1992) je trest, který ale zpravidla neodstraňuje příčinu toho, s čím jsou rodiče v chování dětí nespokojeni. Hodnota metody trestání a její úskalí spočívá v tom, že trest sám o sobě může vyvolat jen obavu, zanedbání či strach dítěte, které bude potrestáno. Ztrácí svoji účinnost, pokud je tato metoda uplatňována izolovaně

nebo často. Výchovný efekt se naopak zvyšuje, je-li používána ve spojení s jinými výchovnými metodami.

Tito autoři dále popisují a rozlišují základní výchovné metody podle toho, na kterou psychickou stránku osobnosti dítěte nejvíce působí

- 1) Metody vysvětlování a přesvědčování – působí především na rozum dítěte
- 2) Metody cvičení a navykání – jsou zaměřeny na formování vlastností vůle
- 3) Metody mravního hodnocení – svou působností zasahují na city vychovávaného

Dále uvádějí metody, které působí současně na všechny složky lidské osobnosti:

- 1) Výchovná autorita – představována nejprve matkou, poté otcem a případně i ostatními členy rodiny
- 2) Rodina jako skupina, která je spojena pokrevními a zvláštními společenskými vztahy
- 3) Životní režim - dítě začne od prvních dní života postupně vrůstat

V rodinné výchově mají ustálené místo především metody slovního působení. V podobě prosby, rady, doporučení, upozornění, připomenutí či nařízení. Je nutno používat i složitější metody, kterými je vysvětlování a přesvědčování. Nejčastější variantou vysvětlování je rozhovor mezi rodiči. Další důležitou metodou je metoda hodnocení, kterými jsou povzbuzování a trestání.

„ Ke vzniku trvalých návyků, a na těch nám ve výchově mimořádně záleží, je bezpodmínečně nutno, aby děj, kterému chceme navyknout, byl občas posílen. Tímto posílením je pocit libosti z děje nebo posílení umělé, kterému ve výchovném procesu říkáme odměna. Dobrá výchova proto také odměny co

nejvíce využívá. Není ovšem lhostejné, co touto odměnou bude.“ (Smrčka, 1983, s. 109)

Autor dále uvádí, že ve správné výchově bude pro dítě odměnou spokojenost vychovatele, který ji projeví pohlazením dítěte, úsměvem či slovní pochvalou. Zatímco odměny hmotné mají problematickou výchovnou cenu, zvláště jsou-li vyjádřeny penězi.

Správně použity odměny a tresty představují podstatnou část výchovných možností rodičů a je důležité používat je velmi opatrně, zvláště v období předškolním a v období puberty.

Základní pravidla pro odměňování a trestání podle Smrčky (1983, s. 111):

- a) „dávejme zásadně přednost odměnám před tresty. I při nápravě vadného chování dítěte více pořídíme správně užitou pochvalou než tresty*
- b) dávejme přednost odměnám a trestům nehmotným: naše spokojenost, z níž má dítě radost, a naše nelibost nebo zármutek nad jeho jednáním, jež dítě mrzí, jsou nejúčinnější. Jsou tím účinnější, čím silnější je citové pouto mezi námi a dítětem.“*

Matějček (1994) uvádí, že by rodiče dítě málokdy potrestalo s chladnou myslí. Je to spíše ze zklamání nad jeho chováním, neúspěchem, nad tím, že rodiče zahanbilo, ponížilo, urazilo. Většinou se v rodinách nejvíce rozčiluje a trestá kvůli škole.

Příčiny školního neúspěchu podle Střelce, Marádové, Marhounové, Řehulky mohou být v chybách rodinné výchovy. Je důležité, jaký má rodina vztah ke vzdělání, jakou hodnotovou hierarchii realizuje a vyznává. Rodiče musí být průběžně informováni o školní práci a jejích výsledcích. Kontrola školní práce má být pravidelná, taktí a zároveň respektovat osobnost dítěte, jeho věkové i povahové zvláštnosti. Významná je pravidelná spolupráce rodičů se školou, která by měla být na základě otevřenosti, jasnosti a poctivého jednání na obou stranách.

„Geneticky je vznik moderní rodiny zaměřené na dítě spjat s expanzí školní docházky, a přestože se na školu postupně přesunula odpovědnost za profesní socializaci dítěte, snaží se rodiče nad školním životem svých dětí udržet maximální kontrolu. Právě školní výsledky totiž dnes rozhodují o životní dráze dětí. Řada empirických výzkumů přitom ukázala, že tyto výsledky nejsou zdaleka závislé jen na inteligenci žáka nebo na charakteristikách navštěvované školy. Školní úspěšnost do značné míry ovlivňuje právě rodina.“ (Rabušicová, Šed'ová, 2004, s. 22)

Děti od učitelů vyžadují, aby si byli jisti svým chováním, zásadami, a aby jim měli co nabídnout. Jsou podezřívavé k dospělým, kteří svou omezeností kopírují děti. Tam, kde jsou děti nespokojeny s vlastním způsobem života, budou hledat příklady jiných způsobů, jak se s věcmi vyrovnávat, a budou k učiteli vzhlížet s očekáváním, že jim tyto příklady poskytnou.

Podle Čápa (1996) škola, tak jako rodina, silně působí a přináší dítěti spolu s množstvím vědomostí a dovedností i rozvinutí schopností, podporu zvědavosti a formování důležitých zájmů, vytrvalosti či svědomitosti. Je nejen institucí, která předává dítěti společenské zkušenosti, normy a poznatky, ale je zároveň i místem, kde se setkává člověk s člověkem, učitel s dětmi, kde probíhá sociální interakce a komunikace, vznikají mezilidské vztahy.

8. PROBLÉMY DNEŠNÍ RODINY – DOPADY NA RODIČE I DĚTI

Podle Možného (1999) se různé společnosti i společenské vrstvy podstatně liší ve vymezení toho, co všechno má či musí snášet manželský partner, než začne hledat formální řešení manželských problémů. V naší společnosti je jediným právním prostředkem zániku manželství za života manželů rozvod. Ovšem není jediným způsobem, Možný (1999, s. 171) uvádí další způsoby ukončení nebo dlouhodobého přerušení:

- 1) *„Opuštění rodiny jedním z partnerů*
- 2) *Rodina vyprázdněné skořápky, tedy vznik situace, kdy pár spolu dále bydlí, ale neposkytuje si emocionální podporu, nekomunikuje a spolupracuje jen v nejnútnejší míře*
- 3) *Dlouhodobá absence jednoho z manželů pro jeho uvěznění, dlouhodobý pobyt v cizině, v emigraci, v bojující armádě, v ilegality atd.*
- 4) *Zánik některé z hlavních funkcí manželství pro fyzickou, emocionální anebo mentální patologii jednoho z partnerů.“*

Zánik manželství lze doplnit ještě o konec manželství přeměnou v tak zvané rodičovské manželství. Je to poměrně rozšířená varianta, která vzniká, udržuje-li pár s dětmi manželství a domácnost ve sdílené odpovědnosti za výchovu dětí, ač ostatní funkce manželství zanikly nebo byly oslabeny.

Podle Matějčka a Dytrycha (1997) může být rozvod považován za určité základní společenské sanační opatření, kterým má skončit problematické spolužití, zamezit nesouladu a těžkým konfliktům mezi manželi a umožnit další životní perspektivy. Ne vždy se ale tyto předpoklady naplňují a očekávané pozitivní změny se nedostaví. Bohužel naopak může dojít k další frustraci, stresu a konfliktům i po rozvodu.

Matějček a Dytrych (1997, s. 133) uvádí tři stadia:

- 1) „ *Manželský (rodinný) nesoulad, který vzniká z více či méně podstatných rozporů, ve kterých se prokazuje snížená schopnost partnerů najít vhodné kompromisy a rozpory řešit. Tento manželský nesoulad, který je poměrně běžný a nebývá nikým diagnostikován, přechází v menší části případů v*
- 2) *Manželský (rodinný) rozvrat, V rodinném rozvratu jde již o podstatnější postižení některé ze základních rodinných funkcí (emoční, ekonomické, výchovné). Rodinný rozvrat může být akutní nebo dlouhodobý. V některé ze svých fází může přejít v*
- 3) *Rozvod. Rozvod je tedy formálně právním ukončením manželského vztahu dvou jedinců, krajním řešením v procesu rozvratu manželství. Rozvod na rozdíl od rozvratu manželství je deklarován, a to tím, že je podán návrh na rozvod, že proběhne rozvodové řízení a do celého děje, který byl předtím pouze součástí rodinného života, vstupují úřední instituce, jako např. soudy, právníci, oddělení péče o dítě aj.“*

Matějček a Dytrych (1997) dále uvádějí, že rodinným rozvratem a rozvodem je výrazně ohrožen zdravý vývoj osobnosti dítěte, které prožívá v rozvratu manželství. Neexistuje věk, ve kterém by dítě tímto rozvratem netrpělo. Dítě je v každém případě vystaveno psychické zátěži, jejíž důsledky nejsou často rozpoznány včas, protože se neobjevují bezprostředně a okamžitě. Bohužel se to často projevuje až v období puberty či dokonce až na začátku jeho dospělosti.

Důsledkem rodinného rozvratu pro dítě může být i špatná školní výkonnost, která se projevuje ve zhoršeném prospěchu, přestože dítě předtím prospívalo. Je to důsledek stálého stresu, který se u dítěte projevuje napětím a úzkostí. „*To vede ke zhoršení koncentrace, a to opět ke špatnému školnímu výkonu. Dítě je za svůj špatný školní prospěch trestáno a rodiče si navzájem vyčítají, že špatný školní prospěch je důsledek nesprávné výchovy jednoho či druhého.*“ (Matějček, Dytrych, 1997, s. 136)

Po rozvodu mají rodiče tendenci zaměňovat citové potřeby za potřeby materiální. Zahrnují je tak drahými dárky. Důležité pro dítě po rozvodu ovšem je, aby oba rodiče na dítě působili a dohlíželi. Většinou je to pro dítě životní výhodou. Není dobré po rozvodu pokračovat v nepřátelství. V opačném případě dochází k popuzení dítěte proti bývalému partnerovi. Negativní postoj k otci nebo matce v dítěti vzbuzuje nepřiměřené napětí, které si bude hledat nějaké vnější vyjádření a které zároveň může nepříznivě ovlivňovat jeho další povahový vývoj. Není ani dobrým základem pro utváření mravních zásad nutit dítě do nějakých stylizovaných polopravd nebo nehorázných nepravd. (Matějček, Dytrych, 1997)

ZÁVĚR

Bakalářská práce se zabývá tématem velice důležitým, a tím je rodina. Je zaměřena na analýzu a porovnání odborných pohledů, zabývajících se výchovou, výchovnými styly, způsoby. Rozebírá rodinné prostředí a rodinnou výchovu i s jejími hodnotami. Cílem této práce bylo popsat, charakterizovat, zanalyzovat a vystihnout rodinu jako společenský, nezastupitelný celek, zdůraznit její nenahraditelnost při výchově jedince.

Základní podmínkou dobré rodinné výchovy je harmonický vztah rodičů a jejich jednotné výchovné působení na děti. Děti patří zcela nepochybně k nejpřirozenějším a nejdůležitějším součástem našeho života. Nepovažují se jako za přirozený dar života, ale patří k hodnotám, s nimiž je spojena velká péče, větší či menší míra odříkání, starosti či výdaje.

„Dítě potřebuje lásku! To však neznamená nějaké rozněžnělé hýčkání a rozmazlování. Znamená to však, že dítě má mít ve svém prvním společenství hluboký pocit jistoty, že k někomu patří, kdo je neopustí, na koho může spoléhat, kdo je prostě jeho. Není dobře, když je mateřská láska slabošská, a není dobře, když je pojímána jen jako oběť. Naopak, má být náročná, důsledná a třeba i přísná.“(Matějček, 1986, s. 91)

Jedním z hlavních úkolů rodinné výchovy je předcházet těm citům, které dětem porušují rovnováhu a vyvolávají emoce, např. strach, hněv, úzkost apod.

I nevrlí rodiče, podrážděnost členů rodiny, domácí scény vytváří nesnesitelné rodinné prostředí.

Na dítě s určitým záměrem a cílem nepůsobí pouze rodiče, učitelé a výchovné instituce, ale i sportovní oddíly, některé publikace či televizní a rozhlasové pořady. Navíc výchova není jednosměrné působení. Vychovávání působí též na své vychovatele a probíhá zde vzájemná interakce a komunikace a tím se osobnost vyvíjí. V příznivých podmínkách se rozvíjí, v opačném

případě deformují. Samozřejmě zde záleží na tom, jak děti přijímají své rodiče a učitele, jejich požadavky a zda se sami chtějí něčemu naučit.

„Rodina je společenstvím času, prostoru a prožitků. Prostory soukromí jednotlivých lidí zde jsou úzce propojeny – i když zároveň respektovány. Osobní problémy, potíže, starosti, smutky, radosti i nadšení jednoho jsou většinou záležitostí všech. Sdílení společných zážitků, hovory kolem rodinného stolu, společné plánování, řešení konfliktů, rodinných bouří a třeba i krizí, jsou nenahraditelnou školou života – zejména tam, kde dochází k řešení těchto konfliktů, k usmíření, uklidnění a odpuštění, kde se začíná a může začínat znovu a nanovo.“(Kovařík a kol, 2004, s. 39)

Seznam použité literatury

Monografie

BADINTER, E: *Materská láska od 17. storočia po súčasnosť*. Bratislava: Aspekt, 1998. ISBN-80-85549-04-2

CAKIRPALOGLU, P: *Psychologie hodnot*. Olomouc: Votobia, 2004. ISBN 80-7220-195-6

CELÁ, J.: *Kapitoly z teorie výchovy*. 1.vyd., Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Univerzitní institut, 2006. ISBN 80-7318-504-0

ČÁP, J., MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-463-X.

KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-383-3.

ČÁP, J: *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. ISBN 80-85866-15-3

ČÁP, J: *Psychologie vyučování a výchovy*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7066-534-3

DUNOVSKÝ, J. a kol. *Sociální pediatrie, vybrané kapitoly*. Praha: Grada, 1999. ISBN 80-7169-254-9.

DUNOVSKÝ, J.: *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicenum, 1986, ISBN 08-040- 86.

GEIST, B: *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing, 1992. ISBN 80-8560-52-87

GIDDENS, A.: *Sociologie*. Praha: Argo, 2003. ISBN 80-7203-124-4

GILBERT, G: *O dětech a výchově*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-609-4

GILLERNOVÁ, I., BURIÁNEK, J: *Základy psychologie, sociologie*. Praha: Fortuna, 1999. ISBN 80-7168-458-9

HAVLÍK, R: *Úvod do sociologie*. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0381-0

HAVLÍK, R., KOŤA, J: *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-327-7

HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1168-3

HORSKÁ, P. a kol.: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-011-

HORSKÁ, P., KUČERA, M., MAUR, E., STLOUKAL, M: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-011-X

HORSKÝ, J., SELIGOVÁ, M: *Rodina našich předků*. Praha: NLN, 1997. ISBN 80-7106-195-6

CHUDÝ, Š: *Úvod do pedagogiky I*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně. Univerzitní institut, 2005. ISBN 80-7318-365-X

JŮVA, V.: *Úvod do pedagogiky*. Praha: Paido, 1995. ISBN 80-85931-06-0.

KLABOUC, J: *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962. ISBN neuvedeno

KOVAŘÍK, J a kol: *Náhradní rodinná péče v praxi*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-957-7

KRAUS, B: *Sociální aspekty výchovy*. Hradec Králové: Gaudeamus, 1998b. ISBN 80-7041-841-9

KRAUS, B: *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-383-3

KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V: *Člověk, prostředí, výchova*. Brno: Paido, 2001. ISBN 80-7315-004-2

LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 1998. ISBN 80-7169-195-X.

LANGMAIER, J., MATĚJČEK, Z: *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Sten, 1974. ISBN neuvedeno

MARHOUNOVÁ, J. *Rodinná výchova: základy rodinného života I*. Praha: Fortuna, 1992. ISBN 80-7168-033-8-X

MARHOUNOVÁ, J. *Rodinná výchova: základy rodinného života II*. Praha: Fortuna, 1992. ISBN 80-7168-034-6

- MARŠÍKOVÁ, H: *Proměny současné rodiny*. Praha: SLON, 2000. ISBN 80-85850-93-1
- MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. ISBN 80-04-25236-2.
- MATĚJČEK, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada, 2002. ISBN 80-247-0332-7.
- MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-85282-83-6.
- MATĚJČEK, Z. *Po dobrém, nebo po zlém?* Praha: Portál, 2007. ISBN: 978-80-736-7270-6.
- MATĚJČEK, Z: *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum, 1989. ISBN 08-056-89
- MATĚJČEK, Z. *Škola rodičů*. Praha: Maxdorf, 2000. ISBN 80-85912-2-95.
- MATĚJČEK, Z: *Co děti nejvíc potřebují*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-853-8
- MATĚJČEK, Z., DYTRYCH Z. *Radosti a strasti prarodičů, aneb když máme vnoučata*. Praha: Grada, 1997. ISBN 80-7169-455-X.
- MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z: *Děti, rodina a stres*. Praha: Galén, 1994. ISBN 80-85824-06-X
- MATĚJČEK, Z: *Náhradní rodinná péče*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7278-304-8
- MATĚJČEK, Z: *Co, kdy, a jak ve výchově dětí*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-717-8320-X
- MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-19-9.
- MATOUŠEK, O: *Ústavní péče*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. ISBN 80-8585é-76-1
- MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A: *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-226-2
- MOJŽÍŠ, L., SOBOTA, J. *Základy rodinné výchovy*. Praha: Septima, 2002. ISBN 80-7216-150-4.
- MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. ISBN 80-86429-58-X.

- MOŽNÝ, Ivo. *Moderní rodina*. Brno: Blok, 1990. ISBN: 80-7029-018-8
- MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 1999, ISBN 80-85850-75-3
- MURPHY, R. F: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: SLON, 1999. ISBN 80-85850-53-2
- PACHL, L a kol: *Malá abeceda rodiny*. Praha: Panorama, 1983. ISBN neuvedeno
- PELIKÁN, J. *Výchova jako teoretický problém*. Ostrava: Amonium servis, 1995. ISBN 80-85498-27-8.
- PIPEKOVÁ, J., Kapitoly ze speciální pedagogiky. Brno: Paido, 1998 ISBN 80-85931-65-6.
- PLAŇAVA, I.: *Manželství a rodiny*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2000, ISBN 80-7239-039-2
- PRŮCHA, J. a kol. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-647-6.
- PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-631-4.
- PRŮCHA, Jan. - MAREŠ, Jiří. - WALTEROVÁ, Eliška.: *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 1998, ISBN: 80-7178-252-1
- PRŮCHA, J.: *Přehled pedagogiky: Úvod do studia oboru*. Praha: Portál, 2006. ISBN: 80-7178-944-5
- RABUŠICOVÁ, M., ŠEĐOVÁ, K: *Škola versus rodina*. Brno: MUNI, 2004. ISBN 80-210-3598-6
- SATIROVÁ, V: *Kniha o rodině*. Praha: Práh, 1994. ISBN 80-901325-0-2
- SEKOT, A.: *Sociologie v kostce*. Brno: Paido, 2006. ISBN 80-7315-126-X.
- SINGLY, F.: *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999. ISBN: 80-7178-249-1
- SMRČKA, F a kol: *ABC rodinné výchovy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983. ISBN neuvedeno
- SOBOTKOVÁ, I.: *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-55-98.

STŘELEČ, S. a kol.: *Kapitoly z rodinné výchovy*. Praha: Fortuna, 1992, ISBN 80-85298-84-8

STŘELEČ, S., MARÁDOVÁ, E., MARHOUNOVÁ, J., ŘEHULKA, E.: *Kapitoly z rodinné výchovy*. Praha: Fortuna, 1992. ISBN 80-85298-84-8

VÁGNEROVÁ, M.: *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0956-8.

VÁGNEROVÁ, M.: *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1318-5.

VESELÁ, R. a kol.: *Rodina a rodinné právo*. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. ISBN 80-86432-48-3.

WARSHAK, R. A.: *Revoluce v porozvodové péči o děti*. Praha: Portál, 1996. ISBN 80-7178-089-8

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Lucie Kačírková

Obor: Vzdělávání dospělých

Forma studia: Kombinovaná

Název práce: Rodinná výchova jako základ pro utváření lidské osobnosti

Rok: 2012

Počet stran textu bez příloh: 71

Celkový počet stran příloh: 0

Počet titulů české literatury a pramenů: 70

Počet titulů zahraniční literatury a pramenů: 0

Počet internetových zdrojů: 0

Vedoucí práce: PaedDr. Vladislava Kohoutová